

HAJNAL ISTVÁN

Írásbeliség, intellektuális réteg és európai fejlődés

(Medvetánc.II.évfolyam 1982. 2-3-szám)

Értékelni modern fejlődésünket igen különbözőképpen lehet, az emberi élet boldogsága szempontjából akár mélyen a primitív élet alá is, összehasonlíthatatlan teljesítményeit mégis el kell ismernünk. Az újkorral valamiként más közösséget indult meg, amelynek kultúrája minden múlt s minden egykorú földi kultúra fölé emelkedett.

Az európai ember magasabb rendű képességeivel magyarázzuk-e ezt? A közfelfogás ide hajlik, de többé-kevésbé önkéntelenül a tudományos felfogás is. A biológiai fajnak különleges szellemi képességekkel való összekapcsolása ellen tiltakozik ugyan a legelemibb meggondolás is, de már azzal, hogy az európai ember gondolataiban, szellemében keressük a fejlődés okait, önkéntelen is egy fölényesebb ember-kvalitásban hiszünk. Holott más kultúrákban is mutatkoznak nagy lelki és szellemi erőfeszítések; örök emberi dolgok ezek, lényegükben hasonlóak a mieinkhez. Valóban ezek a történet örök hajtóerői, a valóságos „történeti tényezők”: a lelki, szellemi, gazdasági ösztönök, mozgalmak. De épp mert örök tényezők, az új fejlődést nem lehet megjelenésüktől datálni. Lehet azonban különbözőféle érvényesülésüktől. Nem a „gondolat” az új, hanem kifejlődésének, kitárulásának lehetőségei, az emberek közösségében való érvényesülésének módja. Nem az ember változik tehát, hanem az emberi közösség, az ember csak annyiban, amennyiben az emberközi viszonyodás átmódosulása őt is változtatja.

A fejlődés vizsgálatának tehát nem szabad az „új gondolat” hatásával foglalkoznia, mielőtt érvényesülésének lehetőségeit meg nem állapította. Azaz a > szóban forgó emberi közösség felvevőképességét az „új”-jal szemben. A modern

történettudomány e tekintetben teljes helyesléssel fogadta Vierkandt alapvető fejtegetéseit (Die Stetigkeit im Kulturwandel. 1908.), anélkül azonban, hogy gondolkodásmódjától átitatta volna történetszemléletét. Vierkandt elmélete nem csupán annyit mond, hogy kultúrváltozás nem jöhet ugrásszerűen, előkészület nélkül. Hanem tagadja a kulturális változások dinamikájának közkeletű felfogását, amelynek a történettudomány is általában hódol. Az újításnak, a gondolat tartalmának ható szerepét a minimálisra redukálja, s helyette éppen magára a dinamikára helyezi a súlyt. „Gyöngé minden magas motívum az élet végtelenül áramló folyamatában, a mélyebb változásoknál legfeljebb támogató a szerepe; nagy teljesítmények mindig csak az apró tömegmunkának summation”

A „gondolat”, „szellem” tehát nem kezdet, hanem eredmény; s máris folyik alatta a kiszámíthatatlan tömegmunka, amelynek iránya s jövő eredményei előre nem láthatók, gyakran épp ellenkezőek azzal, ami a gondolatból, szellemből tartalmilag következnek.

Új metódust sürget tehát Vierkandt a mélyreható kultúrváltozások magyarázatára, a mi modern kultúránk magyarázatára is. „Még akkor is, ha annak végső okát faji képességekben tételeznék fel, keresnünk kellene keletkezésének kauzális mechanizmusát, s ha ezt felfedeznénk, talán kiderülne, hogy külön faji kvalitás felvevására nincs is szükség.” Hibáztatja például s túlkönnyű elképzelésnek tartja Max Weber elméletét, amely az újkori kapitalista fejlődést a kálvinista szellemből akarja levezetni, ahelyett, hogy a középkor tömegéletére nyúlna vissza.

Nem az intézmények, társadalmi képletek alapgondolata, „értelme” adja tehát a fejlődés menet irányát, mint azt a német idealisztikus irány elképzele; hanem a szociológiai mozgás, ami alattuk folyik. Nem szellemi vagy gazdasági ösztönök, hanem egyszerűen magának a mozgásfolyamatnak természete. Nézetünk szerint Max Weber nagyjelentőségű munkássága sem tudta bebizonyítani, hogy az európai fejlődés egy specifikus, más kultúrákban nem található szellem következménye. Szellemi s gazdasági területeken egyaránt el kellett ismernie, hogy a „kezdet” másutt is mutatkozott; az érvényesülést a szociológiai valóságfolyamatok akadályozták meg.

Vissza kell térnünk, egy oly óriási átalakulás magyarázatánál, mint az újkori fejlődés volt, a szociológiai folyamatok legvégső, tartalom nélküli alapelemeire: az emberközi viszonyodás vizsgálatára. Ha az apró tömegmunka menete adja a lényegesen újat, úgy e tömegmunka érvényesülésének módozataira kell figyelniük. Tehát nem elsősorban az egyén nagyszabású szellemi-anyagi teljesítményeire, nem is a nagy szellemi-anyagi fellendülésekre, áramlatokra. Mindezen tartalmak felhők járásához hasonlóan vonulhatnak az emberi közösség felett ide-oda, önmagukban nem lenne átalakító hatásuk. A lényeges eredmény azon fordul meg, hogy miként juthat a triviális tömegfeldolgozás alá az, ami bárhol is keletkezik és hogy milyen természetű e feldolgozás. Az emberközi viszonyodás természete szabja meg ezt: az emberek közötti érintkezésnek, a kifejező s így egymáshoz, egymást alakító, fejlesztő módszernek alakulása. Az emberközi viszonyodás módjait illetően a középkor második felétől valóban nagy változást látunk: az élőszó mellett az írás szerepének mindig fokozódó növekvését az élet minden területén.

Az írást rendszeresen a kultúra kísérőjelenségének tartják: ami kultúreredmény amúgy is készen van már, annak kifejezésére szolgál, magától értetődő eszközként. Írás volt mindig, amióta emberi kultúrák voltak, mégsem keletkezett modern fejlődés.

Azonban nem az írásról van szó, hanem az írásbeliségről, mint gondolkodás és érintkezés-technikáról. Nem a külsőleges eszközzel, hanem gondolatobjektíválásról, amelynek mai tökéletessége hosszú évezredek fejlődésének eredménye. Mély pszichológiai gyakorlat s beidegződés hozta meg az írás mai fogalmát, szerepét, fejlődése párhuzamba állítható a nyelv kialakulásával, szerepével. Az egyszerű, ösztönös hang és a rajzolt jel messze állott attól, hogy a kiképződött nyelv és írás gondolatfejlesztő szerepét játssza; hogy az objektívált kifejezés alakítólag hathasson vissza az emberre. Az írás az idegen, európa-kívüli kultúrákban sehol sem tudta még elérni azt a fokot, hogy a szónak, beszédnek közvetlen megörökítője legyen, nem vált tiszta betűírássá. Többé-kevésbé mindenütt külön kellett írásban gondolkodni, az írást szinte le kellett fordítani a beszédnyelvre. Csak a hellén kultúrában alakult ki a következetes betűírás, az egyiptomi, babylon-asszír, föníciai évezredek

gyakorlatából leszűrődve; „felfedezés”, amelyen száz és száz generáció dolgozott s amelynek tulajdonképpen az az értelme, hogy a rajzzal, kézvonással való objektiválás nem valami önálló, a művészethez hasonló lélektani munka, hanem a nyelvvel egybeolvadó gondolat kifejezés.

A kezdeti fokon az írás természetesen „szakrális” jellegű. Ez a jelenség nem írástörténeti kuriózum, hanem mélyebb értelme van; történeti jelentőségű következménye pedig az írásos műveltségnek összeköttetése a papi réteggel, évezredek át. Mieses kimutatta,¹ hogy a különböző írásfajták keletkezése szoros összefüggésben áll a különböző vallásokkal, sőt, azok felekezeteivel, szektáival is, annyira, hogy nem a nyelv, nemzetiség, kultúra szabja meg valamely nép írását, hanem a vallás. Tévesen hozza azonban magával a vallásos érzelemmel közvetlen összefüggésbe, mintegy misztikus összeköttetésbe az írást. A szakrális jelleg egyenesen a mesterséges emberi kifejezőképesség fejlődésével függ össze. A primitív ember mindent, amit anyagián objektivált rajzot, bábút stb. csodásnak talált, nem ismerte saját alkotóképességét, mintegy megdöbben saját alkotásától, rendkívüli erők közreműködését sejtette. A primitív írásban is, mint ahogyan az írásnak még ma is van valami, a szóbeli kifejezésen felülálló presztízse. Nem a vallás teremti tehát az írást, hanem némiképp az írás kelt „vallásos” képzeteket. Nem az a döntő, hogy a vallás uralkodik a kezdő kultúrán; az írás maga válik tiszteltté, szentté. Az íráshasználat, írásgondolkozás magától értetődő kezdőfoka ez snema primitív gondolkodásé általában, hiszen azt lehet, a mindennapi életben, természetesnek, reálisnak elképzelnünk. Az írásgondolkozást nem szabad általában az emberi gondolkozással azonosítanunk, a fejlődés sokkal haladottabb fokain sem. Az írás mint a nyelvi kifejezéstől még igen elkülönült, csodált művelet, mesterség, a vallásos kultusz hordozóinak, a „papoknak” kezébe került és maradt fejlődésének első évezredein át, a papi réteg többnyire erősen örökdi, hogy kezében is maradjon. Azonban épp ezért nem szabad e papi rétegben csak a vallás képviselőit látnunk és szerepét csakis a specifikus vallásos momentumokból, a vallás tartalmából magyaráznunk, hanem egyúttal az íráson alapuló intellektuális rétegnek kell

felfognunk s szerepét így értelmeznünk. Az írásbeliség még nem mozgékony szociológiai eszköz, szerepe még főként a megrögzítés, ünnepélyes megörökítés; a memorizálás segítőeszköze. Nemcsak hogy szorosan összekapcsolódik tehát a vallással, hanem részben maga is csinálja a vallást: Mondák, regék írásbefoglalása által, szent" szövegekké válnak. Nem a vallásos tartalom teszi szentté az írást: a szent könyvek jórésze sokszor igen profán tartalmú, az indiai szent szövegek az érzékiséget is vallásos intézménnyé teszik, a konfucianista szent szövegekből meg úgyszólván teljesen hiányzik a specifikusan vallásos tartalom. Az íráskifejezés, írással megörökítés momentumán van itt a hangsúly, az írás által szent tradícióvá váláson és a papi rétegnek, mint a líterátus-rétegnek szerepén. Amíg az írás nem szerzi meg mai értelmét, amíg többé-kevésbé ünnepélyes, tisztelt aktus marad, addig vallás és írásbeliség, papi és intellektuális réteg is azonos marad kisebbnagyobb mértékben.

Az írástechnika, írásgondolkodás fejlődése így beágyazódik egy vallásos-intellektuális réteg történetébe s ezáltal a legnagyobb mértékben az illető nép, kultúrkör egész történetébe. Távol áll tehát tőlünk az, hogy az írást, önmagában, valami önállóan döntő jelentőségű történeti tényezőnek tartsuk. Másrészt azonban kétségtelenül olyan képlet az írás, amely a valóban mély, „kulturális” változásokat fejezi ki, nem pedig az efemér történeti viszontagságokat; az emberközi viszonyodásnak és kifejezőképességnek szóbeliségén felülemelkedő fokozatait jelképezi. Mély szociológiai folyamatot, amely esetleg nagy történeti katasztrófák alatt is halad tovább; az emberközi csereviszony, tehát épp az erősebb történeti mozgás fejleszti: Népek behatóbb érintkezése, vegyülése mozdítja ki tradicionális megrögzöttségéből, amelyet a papi-intellektuális réteg önérdéke is erősít. A nagy földrészek átmenő területein, Előázsiában fejlődött ki tehát természetesen a legtokéletesebb az írásgondolkodás, a föníciaiaknál jóformán elérve a betűírás fokát, a nyelvvel való egybeolvadást.

Már megrögzítő fokozatán is nagy közösségformáló szerepe van. A társadalmat törvényszerű alapelvekkel rendezheti át, az elmosódó különbségekből ridegebb rétegződést, sztatikus rendet teremthet. Úgy látjuk, rendi társadalom kialakulása az

írásbeliség bizonyos foka nélkül nem képzelhető el. Csak az különíthet el és állandósíthat élesen s intézményesen hasonló helyzetű rétegeket, teheti tradicionálissá őket. Amerikában az aztékok képirása a rendiséghez közelálló társadalmat alakított; az inkák képesek voltak hatalmi állammá egységesíteni óriási területeket, csomóírásuk rendiséget nem teremtett. A papi-intellektuális réteg természetesen az uralkodó réteggel kapcsolódik, vagy egyenesen maga jut szinte kizárólagos uralomra, mint pl. a Brahmanizmusban. Vagy még inkább Kínában, ahol tulajdonképpen papi réteg nem is volt a történelmi időkben soha, hanem csak egy kizárólag írásbeli-intellektuális réteg. A literátusok

hatalma mellett jelentéktelenné vált az államban minden más, hadvezéri, politikai vagy gazdasági hatalom.

Max Weber (Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie, I. k.) Kínát illetően is, mint más vallásrendszerek esetén, specifikusan vallásos momentumokból igyekszik magyarázni a kultúrfejlődést. A literátus-réteget tartja feltétlenül mérvadó rétegnek; nagy tévedése abban áll, hogy nem mint írásbeli-intellektuális réteget értékeli, holott a literátus műveltsége profán tartalmú s a „vallás” tulajdonképpen csak e profán műveltség szent tradícióvá emeléséből áll. Kína népeire, úgy látszik, igen korán ráborult egy aránylag fejlett írásbeliség, talán

babyloni eredettel; külön írástudó réteg alakult ki korán, amely a Krisztus körüli évszázadokban mozgalmas fejlődést hozott, a mi középkori európai fejlődésünkhöz hasonlót. Azonban Kína cseréje nagy idegen kultúrákkal, földrajzi helyzeténél fogva, aránylag gyenge maradt, a beszédnyelvtől eltérő írás, amelynek elsajátítása, még egyszerűbb használatra is, hosszú éveket kívánt, megrögződött egy literátus-réteg birtokában, nem vált mindennapos eszközzé, s nem is volt alkalmas arra. Innen a

kínai kultúra nagy ellentétei: Nagyfokú racionalizmus és babonás hit, racionálisan kiképzett kormány szervezet és a tömegek Sippe-szervezete egymás mellett. A szociológiai folyamat óriási kultúrtejesítmények mellett sem mélyült el, nem készítette az életet új és új fejlődésre.

Az antik kultúra ezer esztendeje már a kialakult, a nyelvgondolkodással egybeolvadt írással élt. Az írás, Ázsiából a görög szigetekre való átszűrődése közben, elhagyta történeti beágyazottságának, egy megrögzött intellektuális réteg-

Norih-							Mod
Scmtiic	Ci	eck	Etru	Latin	em		
Karí	F.ar	Cla	Clas	Kar	Cla	Rom	caps
v	lv	ssic	sical	ls	ssic	an	
		al			al		
Phoe	Phoe						
nicia	nicia						
n	n						
fc	K	A	A	A	A	A	A
*	3	a	6			B	B
I	I	1	r	>		C	C
	A	A	A		<7	D	D
	a	3	E.	a	a	E	E
y		Á		A		F	F
						G	G
X	I	1	2	*			
ta	Pl	0	H	p	g	H	H
©	®	®	6	o			
*	ï	<>	1	1	1	1	I
							J
'J'	y	>1	K	*		K	K.
	I	1	A	•j		L	L
i	A	*1	M			M	M
>	*7	7	N		H	N	N
*				txi			
0	O	O	0		O	O	O
?	7	T	n	1	r	P	P
	r	M		M			

	9	?		q		a	a
I	A	<1	p	4		R	R
w	w	r	r	*	■z	§	s
-t	tx	X	T	t		T	T
			y	V	V	V	U
							v
		—					w
		1					

hez való kapcsolódásának terheit és, főként a kereskedelem közvetítésével, gyakorlatias értelmét hozta át Európába. A görög nép egy átláthatatlan hosszú kultúrfejlődés gyümölcseit aratta le. A betűírassá alakulás tulajdonképpen az írás szakrális jellegének elmosódását jelenti: megszűnt csoda lenni. Az írással való objektiválódás, végtelen gyakorlat és csere folytán, fokozatosan elvesztette pszichológiai nehézségeit. A kifejezőképességnek hatalmas öntudatosodása kellett hozzá: a képes fogalomírás még alig, de a betűírás már tudatos nyelvtani képzeteket kíván. A presztízis, sőt a szakrális színezet is még Európában is felfelújult, amikor a betű új, kezdő kultúrák hódítására indult, de az írás gyakorlatias lényege előbb-utóbb győzedelmeskedett.

A hellén kultúrvirágzásnak az írásbeliséggel való magyarázata triviálisnak tűnhet fel; de Vierkandt is hangsúlyozza, hogy a legmélyebb kultúrváltozások magyarázata akkor valóságszerű, ha triviális. És a gondolat kifejezésnek csodától s papíllag táplált természetellenességétől való felszabadulása utóvégre is az emberi kultúra egyik legnagyobb eredménye. Végül, ha a szigetvilág népének faji predestináltságát tagadjuk is, kétségtelennek tartjuk, hogy a tengerszabta nagy cserelehetőségek ősi korszakaiban is kifejleszthették intelligenciáját. Mint az írás, úgy Előázsia és Egyiptom más kultúreszményei is megtisztult értékkel szűrődhettek át ide, s magát az írásnak „átvételét” is igen hosszú kultúrproceszszusnak kell elképzelnünk.²

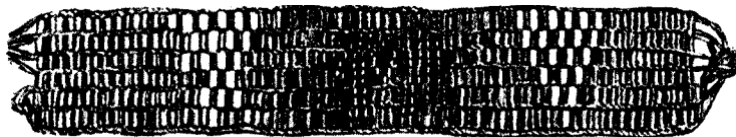
*

Görög földön törhetett hát át először az íráson a közvetlen élet és gondolat. A természetes, nyelvszerű gondolkozás és az írás ez egybeolvadása egy új, írásbeli gondolattechnika kialakulását jelentette. Az írás az ember külső-belső életét elevenen

kíséri, objektiválja és ezzel megfigyelésre képessé teszi. Múltat és jelent, mind az egyéni, mind a közösségéletben, összekapcsolva, okszerű gondolkodásra ösztönöz, komplikált gondolatépítést tesz lehetővé. A racionalizmus kifejlődésének tulajdonképpeni gyakorlati alapja. Az írásbeliség írás-szövedéke, mintegy maró savat vezetve magában, az élettömeg irracionális anyagára hálózódik s feldolgozza azt az emberi értelem s öntudat számára. A Hegeli öntudatosodásnak ez a tényszerű menete. A kifejezőképesség növekedése teszi öntudatosá mind az általános emberit, mind az egyénit, hoz létre mindig hatványozott arányban közös fogalmakat, absztrakt gondolatokat. Mindezt csak akkor, ha az írás valósággal a szociológiai viszonyodás szabad eszköze, ha akár távoli idők vagy vidékek emberei is ráismerhetnek egymás szövegében a közös emberi életre s egymásból újabb szikrákat csíholhatnak ki ezáltal. Értetődik ez reális, anyagi életterületek számára is: a gazdasági élet íráshálózatának hasonló reveláló szerepe van, hasonló strukturális fejlődésre képesít. Sőt igazi, alapvető munkáját a reális életben végzi az írás, mobilizál földtulajdont, vagyont, jogot, társadalmat, nem irodalmi úton, hanem köznapi apró tömegmunkával. Anyagi-szellemi aprómunka eredményeit objektiválja, kifejezi, s ezzel mind mélyebb és kiterjedtebb szociológiai viszonyodás tárgyává teszi azokat. Az élet minden területén folytonosságot, állandó dinamikus szerveződést hoz a kultúrára: modern fejlődést.

Az írás azonban, említettük, nem önmagában való varázseszköze a fejlődésnek; a mélyebb értelemben vett írásbeliség sorsa határoz. A görög-római élet még nem jutott el az írásbeliség modern kifejtéséig, az írásnak elvszerűen általános szociológiai eszközként való alkalmazásáig. Az írásbeli, intellektuális rétegek nagyjából teljesen elvilágiasodtak, a szakrális és intézményes kötöttségtől megszabadultak. Azonban az íráshasználat a művelt város-kereskedő és a rhétor-jogász rétegekhez kapcsolódott, magasabb oktatás útján; másrészt, ami rosszabb, a gyakorlati, köznapi íráshasználat rabszolgamunkává lett. Az antik élet, nagyobb arányaiban, mégis csak szóbeli közösségélet maradt. A görög vezetésről a rómaina való áttérés nagy törést jelentett a kultúrában, tehát az írásalakulásban is. A római birodalom óriási területeit nem tudta

ez az általánosság nem vált írásbeliség átíratni, feldolgozni. A műveltség vagy a rabszolgaszakképzettség, s emellett minden írásnak szóbeli felolvasás útján való közlése egységessé sem tudta tenni az írást. Technikailag nagyszerű eredményig, a gyorsírásig is elju-

tottak, épp a túlnyomó szóbeliség következményeként, de az egyszerű, az egész kultúrkörre nézve egységes írás nem alakult ki, a gyakorlati latin írás magában Itáliában is vidékenként különbözőképpen fejlődött, amit kölcsönösen olvasni alig tudtak. Mint általános érvényű, s így önmagától terjedő szociológiai módszer nem fejlődött tehát ki az antik írásbeliség, bár korlátozott szerepében is addigi példátlan eredményeként ért el a közösséget szellemi és anyagi fejlesztésében.

*

A birodalom felbomlásával az Itálián kívüli Európában jóformán megszűnt az az írásbeliség, amit itt voltaképpen csak a római intézmények s szervezetek tartottak fenn; Itáliában szintén hanyatlott, bár a világi, gyakorlati írásbeliség itt sohasem veszett ki egészen, intézmények s intézményes iskoláztatás híján sem.

A keresztény egyház római központja maga is élt e gyakorlati írásbeliséggel. A központ példájára s hatása alatt, az alpesentúli területek papsága is elvben írástudó volt, de itt már lényegében ismét az írás szakrális jellege újjult fel, részben a Keletről jött vallás hatása alatt, részben ez az új területek kezdetleges kultúrfokának megfelelően: A szent szövegek olvasása, illetve memorizálásuknak segítése volt az írás rendeltetése. Az antik írásgyakorlattól eltérően itt, a papság számára, valami könnyen olvasható és egyöntetű írás kellett. Nagy Károly „írásreformja” az antik írásokból ezért alakított ki egy világos könyvírást, a mai mai könyvbetűink őseit. Egyöntetű lett tehát az írás, és egységes szervezet, a papi réteg kezébe került az egész itálián kívüli Európában.

Nagyjelentőségű volt ez az írásnak valóságos szociológiai eszközzé válása

szempontjából. Még jelentősebb az, hogy az antik, gyakorlati, a szakrális jellegtől megszabadult írásgondolat a közfelfogás ellenére is fennmaradt, szívósabbnak mutatkozva minden antik kultúrtartalomnál. A betűírás olyan általános emberi vívmány, hogy nem tekinthető már valamely kultúrához fűződő sajátos képződménynek. A fejletlen vidékek papi rétege átvette, bár vele a latin nyelvet is át kellett vennie, hiszen az írásnak népnyelvre való alkalmazódása nem egyszerű folyamat. Átvették liturgikus szükségletekre, de már korán gyakorlati értékét is felismerve: már Nagy Károly is hangsúlyozza hasznát az államkormányzat céljaira is.

Kétségtelenül nagy a jelentősége mindannak a kultúrtartalomnak, amelyet a kereszténység készen átvett az antik életből. Azonban a középkor jórészen át e tartalmak alig érvényesültek, a közösségelet egészen új, az antiktól eltérő irányokban fejlődött. A tartalomon túli kereten, az írásbeliségnek átvételén van a hangsúly. Amidőn francia területen az antik rhétoriskolák átalakult utódai kezdtek szerepelni, a tanítás tartalmi anyagának kevesebb volt a jelentősége és hatása, mint egyszerűen annak a ténynek, hogy gyakorlati jogi színezetű írásra és latinra tanították a papokat. A papság, mint vallásos hatalom, addig is jelentékeny részt vett az állam, a közösségelet kormányzatában, a XI. századdal kibontakozó nyugat-európai iskolázás e papságnak felsőbb rétegét írásos, intellektuális réteggé kezdi fejleszteni. Nem szent célok hívják ide messze vidékek papjait, hanem az írás gyakorlati, jogi haszna, az oklevélfogalmazás képzettsége, ami kormányzati szerepet s karriert hoz nekik. Már a XI. században bámulatosan nagy ez iskolázás hatóköre; flandriai írássajátságok, amelyeket területi írássajátságoknak tartottak, mutatkoznak egyidejűleg kelet-európai, osztrák és cseh területeken is. Az itáliánkívüli területek előkelő egyházi rétegének ez intellektualizálódása adta a lendületet, amellyel a cluny-i reform papsága meghódította a római központot. Kézzelfogható jele az északi intellektuális alakulásnak az, hogy az egységes Karoling-írás ekkor, a XI. században, kezdi meghódítani Itáliát, kiszorítani az antik nyomon továbbfejlődött s elfajult különböző vidéki írásokat, magát a pápai udvarban használt kuriális írást is és a XII. század végén csaknem egyedüli írássá válik a nyugati kereszténység minden területén.

A XII. században az egyházi testület előkelő rétege a vallásos hatalom mellett kezében tartotta azt a hatalmat is, amit egy intellektuális réteg a közösségéért számára jelenthet. A kormányzatok, a diplomáciák, a jogi élet intellektuális intézői ők voltak, hasonlóképpen a pénzügyek intézői is. Egy kizárólagos írástudó réteg, a világiak írásnélküliségével szemben; és pedig a pápával élükön. A pápaság hirtelen hatalmi növekedésének alapoka itt rejlik. III. Ince pápa az iskoláztatástól kezdve a közéleti szereplésig ura akar maradni az intellektuális rétegnek. A világi állam és az egyház elkeseredett küzdelme folyik e magasabb papi-intellektuális réteg fölött való hatóságért. Ha a pápaság marad a feltétlenül győztes, úgy talán a kínaihoz erősen hasonló kultúrfejlődés következik: az írásbeli-intellektuális réteg megrögződik egy kialakult szervezetben, központi vezetés alatt; a műveltségnek megszabott, tradicionális tartalmával, az iskoláztatás kizárólagosságával. Az egyházi üldözés a kései középkorban keletkezett világi iskolák ellen, vagy legalábbis a törekvés azoknak egyházi alárendelésére, sikerrel járt volna. Európa egységesebb lett volna, de mozdulatlanabb.

Azonban a klerikális-intellektuális réteg kialakulásának vezetése nem Róma kezében volt — és ez volt a döntő a fejlődésre nézve. Az északi, új kultúrterületek az antik rhétoranyagot inkább csak tananyagként használták, az írást különben saját viszonyaiknak megfelelő szolgálatba állították. Gyakorlati haszna lobbanásszerűen terjesztette nyugati területén a klerikus-iskolázást. „Itáliáé a pápaság, Németországé az imperium, Franciaországé a stúdium”, — az egykorúak szerint. A francia iskolák a XII. században nagy központokká jegecesedtek ki, élükön a párizsi egyetemmel. Az ő oktatásrendszerük terjedt el mindenütt, a káptalani iskolákban is, majd a többi ország új egyetemében is. A XII-XIV. században a közép-európai intellektuális osztály központi nevelőhelye Párizs volt. Ez az intellektuális papi réteg hatalmát a pápasággal szemben is éreztette, a francia befolyásnak Rómára, majd a pápák avignoni fogságának ez a mély bázisa.

A francia iskolák, amelyek az egyetem artium facultásának típusában alakultak ki, antik tartalmakon nevelték a klerikusokat. Írás nincs tartalom nélkül, de nem a

tartalom vált jelentőssé a fejlődésre nézve, hanem egyszerűen magának az írásbeliségnek momentuma. Ha nem ez győzött volna, a középkor egy virágzó epigon-kultúrává fejlődött volna, elite-kultúrává, elkülönülten a nagy tömegélettől. Ezzel szemben azt látjuk, hogy a klerikus-réteg a különböző területeken, országokban a legkülönbözőbb irányú fejlődés szolgálatára alkalmazkodott. Csak az írásbeliség volt az új, a közös. Rendeltetését még főként a megörökítésben, megrögzítésben képzelték el: a privilegizálásban. A kései középkort alig lehet jellemzőbb néven nevezni, mint privilegium-korszaknak, s ez egyúttal az írásbeliség egy fejlődési fokát is kifejezi. Az írásos megrögzítés, az írásgondolkodás egyszerű következményeként, egyúttal bizonyos fokú racionalizálást, rendszerezést is jelent. Ez mutatkozik társadalmi téren, a rendiség kialakulásában. De szellemi téren is: a scholastika egy tipikus és más kultúrákban is feltalálható írásbeli gondolkodásfoknak jelensége, merev hittel írástartalmak örökérvényében, s egyúttal erőfeszítéssel e megírt tartalmak racionális magyarázatára.

Az írásnak szakrális jellege tehát már a klerikusok kezén is elhomályosodott. Ahelyett, hogy a papi réteg a kizárólagos tulajdonában levő írást szent presztízisében megerősítette volna, épp ez az írás laicizálta el a vele élő papi réteget. Az írásiskolázott klerikus már a XIII. századtól kezdve tömegével tódult világi elhelyezkedésre. Az írás életbevágó szerepe rohamosan dobta el a latin nyelvvel való, előbb nevelő, most már terhes összeköttetését; a XIV. században az írásgyakorlatban, a magyart s lengyelt kivéve, a nemzeti nyelvek váltak túlnyomókká. S egyúttal megindult az antik tanítóanyag elhagyása is a városi, tisztán írástanításra berendezett iskolákban, a latin nyelv s az artes tanulása már egy bizonyos előkelőbb képzettségként szerepelt az írástanítással szemben. Másrészt a francia-kerikális iskoláztatásban egységesnek felnevelt klerikus-írásbéliség megakadályozta az írás vidékenként való elfajulását és ez az egyöntetűség valóban általános érvényű szociológiai eszközzé tette az írást Európa legkülönbözőbb nyelvű s kultúrájú területein is.

Ily módon szembeötlő e középkori írásbeliségnek dinamikus volta. Általánosan

használható betűírás elsajátítása a városokban felburjánzó zúgiskolákban, kóbor tanítók magánvállalkozásaiban, csak hónapok dolga. S ezzel kapcsolatban megindul az írásbeliségen alapuló intellektuális réteg dinamikája is. Míg az alsóbb, vidéki papság nagy tömege most sem tud írni, a polgári kisembereknek mind nagyobb tömege vonódik be az írásbeli közösségbe. Liturgikus célokra elég a szertartáskönyvek sorainak ismerete, a memória segítségével; a gyakorlati, gazdasági életben viszont a fürge feljegyzés a hasznos, a betű, minden tradicionális kötöttség nélkül. Ennek az alakuló írásbeli rétegnek nincsenek már határozott körvonalai, amelyek megkötnék terjedésében. A papiros használatbavétele a drága pergament helyett mutatja az írás demokratizálódását.

A magasabb képzettség embereit ez a nagy s mindig növekvő írásos réteg köti össze a reális étellel, a tömegélettel. Ez az állandó, átfogó érintkezés dönti el az európai művelődés sorsát. Az élet valóságos tényei és az alakuló tudományok között állandó feleselés folyhat. Ez a nagy csere megakadályozza azt, hogy egy mereven elzárt magasképzettségű réteg alakulják; az élet a maga kérdéseire kíván feleletet tőlük. Az újkori kultúralakulásban az alulról jövő aktivitás a döntő. A középkorral egyidejű, szintén az antik kultúrák alapjából nőtt arab kultúra, teljesítményeiben felülmúlt bennünket még a XII—XIII. században is. De valóságos írásbeliség híján, egy elite-réteg kultúrája maradt, az alsóbb tömegek aktivitása nélkül. Szellemi vagy anyagi vívmányok mechanikusan sohasem hathatnak mélyen, általánosan; erre a tömegek apró, triviális, de aktív munkája szükséges, — mint azt Vierkandt is hangsúlyozza. Az öncélú tudósság helyett az életkövetelte magasabb szakképzettségek, a szaktudományok kialakulása ennek köszönhető. Max Weber hangsúlyozza, hogy a szaktudományok e kialakításáig csak a mi kultúránk jutott el; okait azonban nem valóságszerűen képzelel el.

*

Itália, főként felső vidéke, kezdetől érzékenyen reagált erre a fejlődésre. Az írás, amely az antik időkből Európában egyedül itt maradt fenn a világi, gyakorlati élet eszközének a korai középkoron át, felelgető társra talált a fejlődő északi írásban. Az

észak-itáliai iskolázás felújulása körülbelül egyidejűen haladt a franciáéval. Csakhogy itt antik jogi anyaggal s ahhoz illőbb társadalommal környezve, a római jogtudomány határozottabb újraalakulásával képződtek ki az egyetemek. Az iskolázás gyakorlati feladata főként a jogászsés nótáriusképzés volt, nem klerikusok, hanem világi jogászok, az antik jogász-írnokok középkoron át is fennmaradt utódai. Ilyen formában és tartalomban Észak intellektuális papi rétege nem vehette át ezt a képzettséget, de az írásbeliségmegújulás teljes kölcsönhatásokban folyt, bizonyítéka a francia írás átvétele az itáliai gyakorlatba.

Ez írásátvétel tömegebizonyítéka egyáltalán annak, hogy a bámulatos északitáliai középkori felvirágzás az északi, írásban feldolgozódó, tehát hozzáférhetővé vált kultúralakulásnak együttjátszó jelensége. Amint fokozta az itáliai írásgyakorlat hatása az északi írás gyakorlatias alkalmazását, úgy hatott az északi élet növekvő írásbelisége Itáliára is, új területet nyitván meg számára.

Észak-Itália fellendülése kétségtelenül gazdasági alaptermészetű volt, a renaissancekultúrát a gazdagodás előzte meg. Ez azonban csak egészen külsőleges megállapítás, a fejlődésnek más a folyása, más a magyarázata.

Gazdaság és kultúra önmagában semmi benső, szerves kapcsolatban sem állnak egymással, a gazdagodás módjának intellektuális-szervező momentumai adják meg csak a kapcsolatot. A kézműves és a kereskedő azért számítódik a primitív társadalom intellektuális elemének, mert munkájában kevesebb a csupasz ösztönszerűség, több a testi-szellemi képességeknek öntudatos használata, foglalkozásuknak üzleti oldala pedig az anyaggal, körülményekkel, az emberekkel való számításra neveli.

Kötetszámra olvashatni modern gazdaságtörténeteket, anélkül, hogy az intellektuális momentumokat csak érintenék is. Vagy csak maga a matéria viszi bennük a fejlődést, vagy pedig valami új gazdasági szellem. Ez utóbbi a valósághoz közelállóbb elképzelés, de nem magyarázat. A szellem inkább következmény, mint ok. A modern gazdasági fejlődésnek szellemtörténeti vizsgálói helyesen állapítják meg, hogy e fejlődésnek alapfeltétele az életnek általános racionalizálódása, kiszámíthatóvá válása. Ez a racionalizálódás azonban éppoly kevésbé magyarázható

meg egy racionális szellemmel, mint a gazdasági fellendülés egy gazdasági szellemmel.

Velence, Genua, Pisa korai fellendülésében Pirenne nagy szerepet juttat korai írásbeliségüknek.³ Az írás racionalizál, intellektualizál. E városok virágzásukat azonban főként távoli kereskedelmüknek köszönheték, messzenyúló, elsősorban luxuscikket közvetítő, nagy nyereséggel dolgozó egyes vállalkozásoknak. Az írásbeliség kicsiny körű és speciális célokra alkalmazott. Roppant gazdagságuk mellett sem e városokban született meg a „kapitalista szellem” és a renaissance kultúra.

Más természetű Firenzének utánuk következett felvirágzása. Sem földrajzi helyzet, sem pedig valami ősrégi múlt nem magyarázza ezt meg, Firenze tengernélküli és újonnan felcseperedett város volt. Magasabb szellemi kultúra szempontjából Bolognának, a tanulmányok nagy központjának, kellett volna magához ragadnia a vezetést a XII. századtól kezdve. E város intellektuális rétege azonban, az egyetemi tanulmányok légkörében, tartalmi képzettséggel volt erősebben telítve, arra volt büszke és ezért némileg elszakadt a gyakorlati élet aprólékos szolgálatától.

Firenzébe áttérjedtek a bolognai intellektuális életnek gyakorlati használható elemei. Nem annyira az elméleti jog, hanem a gyakorlati szükségletekhez idomuló írásbeliség, amely képes volt arra, hogy az ipar és kereskedelem otthoni és távoli szervező eszközévé váljék. A természeti és földrajzi előnyök hiánya csak annál inkább az intellektuális módszerek teljes kifejtésére készítethette a polgárságot.

Nem speciális, vidékhez kötött termékek, vagy távolra közvetített luxuscikkek nyereséges kereskedelme, hanem közszükségleti tömegcikknek szervezett gyártása és nagy piacokra való szétosztása hozta Firenze nagyságát. A gyapjúnak, mint kereskedelmi tömegcikknek, megjelenése a gazdasági életben az európai tömegélet nagy átváltozását jelzi. Nagy területek állami, jogi, társadalmi viszonyainak megállapodottsága, kiszámíthatósága volt szükséges arra, hogy az egyszerű közszükségletet a házi munka helyett nagyobb üzemek láthassák el. Az életnek ez

átszervezését az írásbeliség végezte el. S az írás-intellektualizmus munkája volt szükséges ahhoz, hogy az átszervezett életnek megfelelően, azt kihasználva, alkalomszerű nagy nyereség-chance-ok megragadása helyett a kicsiny, de kiszámított és tömeges haszonra alapozódjék az ipari-kereskedelmi élet. Nem kívánt mindez elméleti racionalizálódást, speciális eredeti szellemet, elég volt az írás szervező, közvetítő és intellektualizáló szerepe is.

A piacszerzés az írásbeliség e hálózatába kapcsolódva történhetett. Szinte természetes, hogy Itália, a gyakorlati írásbeliség régi hazája, ragadta magához ebben a vezetőszerepet. Az írás azonban nem csupán a távoli tájékozódásban és piacbiztosításban dolgozott, hanem az otthoni termelésben is. Nem szükséges valami kész, talán városi telekjáradék-halmozódásból keletkezett nagytőkét feltételezni a nagyarányú termelés megindulásának okául, mint Sombartnak amúgy is sokat támadott elmélete teszi. Alulfől felfelé, kicsiny háziüzemekből organizálódhatott gazdasági nagyüzemmé a firenzei élet. Az előnyök nélküli földrajzi-természeti viszonyok a népet régóta másoknak dolgozó házimunkára készíthették, amit az intellektualizáló-szervező momentum növesztett nagyiparrá, kereskedelemmé.

Kétségtelen, hogy a gyakorlati írásbeliség terén a XII. századtól Firenze állott Európa első helyén.⁴ A XI. századtól mutatkoznak nyomai ez írásbeliségnek, a XIII. században már bámulatos fejlettséget ért el.

A XIII. században a mesterré lett iparosról már magától értetődőnek tartják az írásos-iskolázást, a gyakorlati számtant is beleértve. Városi statútumok a XIV. század elejéről természetesnek veszik, hogy minden önálló iparúzó tud írni-olvasni és valami primitív könyvvitel féléhez is ért. Villani szerint 1330 körül 8—10 000 az olvasni tudó gyermekek száma a városban (amelynek lakosságát, többnyire túlzónak tartott számítással, 90 000-re teszik). Közülük 1000 1200 számtant is tanul, ami akkor az elemi iskolázás magasabb, főként gazdasági-kereskedelmi fokát jelentette, a „szám és mérték abacusa” a szokásos neve; 5-600 pedig grammatikát, logikát is, tehát latin iskolát tanul. Az iskolák mind magánvállalkozások, a város csak annyiban törődik velük, hogy adóztatja őket; az iskolázást gyakorlati haszna fejlesztette ki. A tanítók

mozgalmas rétege a

maga kockázatára küszködik az étellel; a számtaniskolák tanítói gyakran volt kereskedelmi alkalmazottak, néha egyúttal a város földmérői, vagy más gyakorlati foglalkozást űzők. Az írástól a latin oktatásig minden iskola gyakorlati módon dolgozik, a tanítás időtartama egyszerűen attól függ, hogy kiki mily hamar éri el célját, az írást és számolást. Mint valami ipar-tanoncságról, úgy beszélnek az iskolai tanulásról, amely „botteghe”-kben (műhely, bolt) folyik. A tanítók, magisterek, mind világiak, a nők konkurenciája a férfiakkal is megkezdődött; céhhé alakulnak, izgalmas politikai réteg lesz belőlük, iskolásaikkal együtt. Firenzei tanítók kapósak más városokban is, a legrégebb kereskedelmi számolótankönyvek tőlük valók.

Az észak-itáliai írás-képzettség egyáltalán messze felülmúlta a dél-itáliait és ez nem valami magasabb kultúrszellemnek, hanem egyszerűen az írás gyakorlatiasságának következménye. A kifejezetten intellektuális, nem iparúzó-kereskedelmi képzettséget is e gyakorlatiasság jellemzi. Firenzében s környékén már a XIII. század végén közel 600 nótárius működött, nem magasabb jogászai rendeltetéssel, vagy hivatalnokréteggént, hanem egyszerűen az ipari-kereskedelmi élet szükségleteire, nem is kívántak magasabb jogi képzettséget tőlük. Iparszerű vándor tanulóéveik után iparszerű volt munkájuk, ők is céhbe egyesültek már a XIII. század elején; a nép barátai és gyakran lázítói, „servus publicus”-nak nevezik

magukat. A gazdasági élet már korán a tömeges szerződésszerűségeken alapult, a szülők már a XIII. század derekán nótárius-oklevéllel adták fiúkat tanoncoknak az iparosmesterekhez. A nótáriusok az üzleti-jogi finomságok szakemberei, céhek, vállalkozások küldöttei, képviselői idegenben, bankárok segítőitársai, s egyúttal igazi politikusréteg is. Jórészt az ő segítségével kapcsolódik bele a firenzei üzlet a távol- európai írásbeliségbe, francia, németalföldi, angol viszonyokba, s a toscanai nótárius gyakran jut nagy szerepre ez idegen országok pénzügyi s politikai kormányzatában is.

A firenzeiek úgy tartották, hogy a nótáriusság intézménye városukban keletkezett s onnan terjedt el Európában. Holott Bolognában még több volt a nótárius. Bologna azonban, a korabeliek szerint, a törvények otthona, a magas jogtudományoké. A lényeg az, hogy a nótáriusság gyakorlati alakulása Firenzében ment végbe. Magas jogászok, „bírák”, itt is sokan voltak, de előkelő és népszerűtlen csoport: Firenzében nem a hivatalos tudomány viszi a döntő szerepet. Az észak-itáliai életben nem alakulhatott ki egy hivatalos tekintélyű intellektuális réteg, mint Franciaországban; az élettel sokkal inkább keveredett. Az orvosoktól sem kívántak egyetemi képzettséget, számuk tehát igen nagy volt, Firenzében a XIV. század elején mintegy hatvan.

Az 1200. év körül hét előkelő céh irányította a város közügyeit. Kettő, a bírónótárius és orvos-patikus, kimondottan intellektuális hivatás, de a többi, iparoskereskedő céh is annak számítható már. Külsőleg gazdasági a néprétegződés, a munka lényegét tekintve azonban intellektuális. Amidőn, a XIII. század folyamán, újabb pár kisebb céh is benyomult a kormányzatba, nem a demokrácia eszméje győzött, mint hitték, hanem az intellektualizálódás növelte az uralmi réteget. Mert velük szemben a munkások tízezrei állottak, jog nélkül s elég silány díjazással. A középkori céhek alakulása és az írásbeliség között egyáltalán lehetetlen az összefüggést észre nem vennünk. Hogy maguk is érezték ezt, mutatják nevelési rendszerüknek az iskolai szokásokhoz hasonló vonásai. A firenzei céhek nagy írásapparátussal dolgoztak, pontos könyveléssel, minden üzlet rendszeres ellenőrzésével, matrikulákkal, regiszterekkel már a XIII. században, esküdt írnokokkal, könyvelőkkel, pénztárosokkal. Rendszeres postaintézményt alakítottak ki, amely

magánosok leveleit is vállalta. Hírszerző szolgálatukat idegen államok is igénybe vették, maga a pápa is. Levelezésük olaszul folyt, csak jogi-irataikat írták sablonlatinsággal. A XV. század egy firenzei kereskedő-írója szerint a jó kereskedőnek mindig tintás az ujja, akinek sok emberrel van dolga, örökké jegyezzessen.

Az akkori írás szűkszavú még, a reánk maradt írásanyag a maihoz képest elenyésző. Azonban tekintetbe kell vennünk azt, hogy az írás megtanulása már önmagában is erős gondolatfegyelmezés. És az írásbeliség intellektualizáló hatását nem szabad magához az írásművelethez kötve elképzelnünk. Az intellektuális munka erősebb része a tollhoz nyúlás előtt megy végbe, mikor az írásba foglalás szándéka is intenzív meggondolásra, rendszerezésre, számíttatásra készlet.

Az iparos-kereskedő írásai nagy tömegek életviszonyaiba nyúlnak le, rendszeresítik munkájukat s ezzel az egész üzemet is. Hivatalnokai ott forgolódnak a város s a környék sokezernyi munkásházában, nyersanyagot, eszközöket osztva, a munka minőségét ellenőrizve, és ezzel annak racionalizálását, specializálódását elősegítve. A nótáriusok jegyzőkönyvei a nép aprólékos érdekeit az írásbafoglalással szinte csere-tárgyakká teszi. Ember, vagyon, üzem mobilizálódik, okszerű érvényesülést keres, komplikált kialakulást. Érezték ezt ők is; már Dante korában hallani dicsőítéseket a technika haladásáról sa feltalálások végtelen lehetőségeiről.

Nem a „Rechnungsfähigkeit” az írásbeliségnek egyedüli gazdaságilag fontos momentuma tehát, hanem általános szociológiai következményeket rejt magában. Nem a tőke az indítóerő, a hitelélet magasabb formái a többi itáliai városhoz képest itt aránylag későn fejlődtek ki. A lényeg az ipar intellektuális megszervezésében rejlik és az ebből alakuló árukereskedelemben; a vezető céheket nem a tisztán kereskedő rétegek alkották. Sombart (Der Bourgeois. 1923.) helyesen emeli ki, hogy a korai középkor üzletemberét csekélyen fejlett intelligenciája, szellemi energiája és fegyelme, intenzív szellemi munkára képtelensége különbözteti meg a kapitalista-üzletembertől; s hogy csak amikor a gazdasági élet feloldódik a szerződések sorára, és a gazdasági vonatkozások elvesztik személyes színezetüket, csak akkor keletkezhetik igazi üzleti szolidaritás és a szerződés-hűség morálja. Azonban nem

veszi észre, hogy mindez egy fokozódó írásbeliség nevelőszerepének természetes következménye. Egy külön kapitalista szellemet vesz fel tehát fejlesztő okként s gúnyolódik azokon, akik e szellemben magában „semmi substantiálisat” sem látnak. A „substantiális szellem” eredetét illetőleg azonban nem talál magyarázatot s végül is vérségi, faji hajlamokban kénytelen azt keresni.

Hiába vitatkoznánk azon, hogy az írásbeliség nem oka, hanem csupán következménye a gazdasági fellendülésnek. Írás nélkül nagyszabású gazdasági szerveződés elképzelhetetlen. A gazdasági ösztön a hajtóerő, amely mindig megvolt az emberben; az írás szociológiai elem, amely újonnan jelenik meg és az erőkhöz tapadva fejleszti önmagát s azokat is. Már kezdetleges megjelenése is az erők újszerű érvényesülését jelenti; végül, az igazi „kapitalista emberben” szinte háttérbe szorítja a szerzésösztönt, a vagyon élvezetének gyönyörűségét és magát az intellektuális szerző-munkát teszi élete tartalmává.

Az írásbeliség mindenekfölött nem egyszerű intellektualizáló eszköz, hanem a szóbeli nyelv lelki hatásait fokozó szociológiai eszköz. A renaissance-kultúra keletkezését illetőleg Brandi (*Die Renaissance in Firenze und Rom*. 3. kiad. 1909.) nagyszerű átérzéssel hangsúlyozza az emberi természetnek lényegében való állandóságát, a fejlődés általános alapja az érzelmek s észrevételek fokozottabb objektiválódása, a jelenségvilágnak hatalomba kerítése; mindez újra helyreállítja a középkorban megszakadt összeköttetést a gondolkodás és tapasztalás között. Nem is tud a renaissance-nak sem gazdasági, sem szellemi kultúrájának megindulásában valami eredeti külön szellemet találni: A renaissance-kultúra nagy fellendülése idején meg teljesen a középkori-vallásos tekintély szellemét hirdeti, sőt a vallásos ideál új felragyogását határozza meg; a művészet is csak később nyúlt erősebben a klasszikushoz, s csak látszólagosan követi azt.

A kifejezőkészségnek, s ezzel egyúttal a mélyebb, öntudatosabb lelki-anyagi szociológiai csereviszonynak megerősödése tehát az alap, nemcsak a racionális, hanem az irracionális, művészi fejlődés számára is: Firenze egyre táguló írásképzett rétegei, egymás közt és a hasonlóképpen egyre növekvő északi írásbeliséggel intenzív

csereviszonyban. Épp a gyakorlati életre irányuló írás-műveltség volt oka, hogy az iskolázás s az olvasmányok anyagát nem tradicionális tisztelettel, hanem aktív elevenességgel fogadták be. A firenzei embert paraszti főnek tartották sokáig a római urak. Az antik irodalomban az életet s nem a tudományt keresték. A nótárius-réteg maga sem volt a szakszerűség rétege, gyakorlati és irodalmi téren egyaránt eleven világmegfigyelők voltak. Nagy renaissanceemberek, művészek származtak e nótárius-milieu-ből, magának Daniének ifjúsága is benső kapcsolatot mutat vele. Verselés, moralizálás nótárius-szokássá vált, még jogi irataik is, fokozódó dagályosságukkal, a kifejezőképesség fokozódó erőfeszítéseire mutatnak. Már Dante előtt olaszul akar egyikük történetet írni, mások olasz verseket imák.

Firenzében alakult ki az olasz irodalmi nyelv: az írásbeli rétegek hatalmas kitágulásának jele. Ez a mindig terjedő s mélyülő eleven, tartalomhoz nem kötött írásbeliség hozta folyton az öntudatosság felszínére az ember s a világ vonatkozásait, ez hozta meg az első modern kulturális virágzást.⁵

*

A középkori fejlődésnek épp az a lényege, hogy az élet minden területét egyidejűleg *viszi* előre: állam, jog, társadalom, gazdaság, irodalom egyszerre tárja ki magát új, tudatosabb formákra. Az elsőség, a kezdeményezés érdeme egyik területet sem illeti meg. Nem a külön-külön elért tartalmi eredmények kölcsönös, szinte mechanikus egymásra való hatása e fejlődésnek valódi dinamikája. Az egyes életterületek nem saját kész teljesítményeikkel, hanem intellektuális módszereikkel függenek össze egymással. A talaj, az emberanyag változik. Nem nagyobb gazdagság, nem is valami áramló szellem emeli, hanem saját mozgása. E vibráló mozgás szitálja, rostálja, rögzíti s ezzel új kiindulásra képesíti, hálózatba fonja, rendszerbe fogja, s ismét újra megoldja az élet külső-belső jelenségeit. Nagy „summatiók”, a tömegmunka eredményeinek tudatos összefoglalásai, ismét triviális, de aktív aprófeldolgozás alá kerülnek, amely a nagy gondolatból kiszívja a legalaposabb, az adott életviszonyok számára alkalmas elemeket, hogy aztán épp e realitáshoz való tapadás által új, életerős fejlődéseket hozzon.

E mozgás, talajemelés az írásbeliség következménye, ez emel ki mindent természetes vonatkozásaiból öntudatosított, mesterséges, az emberi értelemről függő összeköttetésekbe.

Természetes, nem tagadjuk az anyagi-szellemi kultúreredmények óriási jelentőségét a fejlődésre nézve, a közvetlen „átvételek” nagy szerepét. De azok is az új szociológiai eszköz által érvényesülhetnek „modern” módon és csak akkor, ha alulról e módszer megfelelő, aktív munkája fogadja őket. Vierkant alapelveinek megfelelő elképzelés ez; a fejlődésvizsgálatnak mindenekelőtt nem a tartalomra kell irányulnia.

A fejlődésnek az írásbeliség szempontjából való vizsgálata tehát elsősorban azt az eleven határvonalat figyeli, amelyen az élet és a kultúra egymással, egymást mozgékonyan feldolgozva érintkezik. A fejlődésnek magyarázatát adja ez s nem a történet magyarázatát. A fejlődésnek történeti útjai igen különbözők lehetnek, aszerint, hogy az írás szociológiai momentuma milyen adott viszonyok közé kerül, milyen anyagot kap feldolgozásra. A szóbeli nyelvnek teljes szociológiai eszközzé válása is függött a történet nagy változásaitól, annál inkább az írásé, mesterségesebb módszeré. Ha a kereszténység nagy szervezete nem közvetíti Európának az antik írást, úgy a fejlődésnek talán egészen más menete következik, lassúbb, viszontagságosabb. Másrészt azonban csak elképzelhetetlen nagy kultúrkatasztrófa lett volna képes a nagy emberi eredményt, a betűírást, teljesen tönkretenni, előbb-utóbb, a Földközi-tenger táján, érvényesülnie kellett volna annak.

Ilyen értelemben „oka” az írás az európai fejlődésnek, a történeti okszerűség törvényei reá is vonatkoznak. Sőt talán magának e törvényszerűségnek kifejezője: a történelemben nincs tulajdonképpen semmi önálló ok, csak az emberközi viszonyodás. Alapszerűbb, a történet esélyeitől függetlenebb, mint a kialakult kultúrképletek, állam, jog, tudomány, kereskedelem stb. egyes formái, amelyeknek hatásából a fejlődést magyarázni szokás. Az anyagi szellemi kultúreredmények „hatása”, „átvétele” természetes oka a fejlődésnek, ilyen kész anyag nélkül Európa bármily tökéletes írással sem tudta volna ott kezdeni fejlődését, ahol kezdte, de

Vierkandt alapelve szerint is az ilyen átvétel nem lehet mechanikus, az újat egy alulról jövő aktív tömegmunkának kell fogadnia. Ezt kell értékelnünk, ahelyett, hogy bizonyos kész anyagi-szellemi alakulásoknak szinte misztikus hatóerőt tulajdonítsunk.

Ha az írásbeliség egy élite-képzettség réteg tulajdona marad, inkább irodalmitudományos virágzás várható, nem az életnek általános átalakulása. Ha egy kormányzati rétegé, úgy valószínűleg elkülönült hivatalnokság állapotba kerül, egy meglehetősen mozdulatlanul maradt társadalomra nehezedve. Egyes gazdasági csoportok kizárólagos tulajdonában az írás inkább kereskedelmi központok fellendülését okozza. Valamennyi területnek együttes írásbelisége hozhat csak valóságos kultúrfejlődést. A betűírás-okozta fejlődés kevésbé mutat egyoldalúságokat, mint más, idegen íráskultúrák, de erős árnyalati különbségek mégis megállapíthatók.

Elevenebb, eredetibb kultúrfejlődést ott látunk, ahol az írás már régóta erősen gyakorlatias eszköz, s ahol egyúttal a magasabb szellemi élet központjaitól sincs távol, anélkül, hogy a hivatalos tudomány tekintélye magába szívna az írásbeli rétegeket. A gazdasági fejlődést, amelyet ma a társadalmi fejlődés legszélesebb alapjának tartunk, nem csupán az írás üzlettechnikai jelentősége hozza. Ilyen technikai eszköz a pénz is és ezért sokan a pénzgazdaság kialakulásában keresik a modern gazdasági fejlődés okát. Azonban világos, hogy a pénzgazdaság elemi fokai sem képzelhetők el az írásbeliség bizonyos térhódítása nélkül. Újabban Fritz Rörig, Hansa-tanulmányaiban,⁶ a leghatározottabban állást foglal az írásbeliségnek, „a nagy újításnak”, egyenesen „forradalmi” jelentősége mellett a kereskedelmi életben: „Semmi más fordulat sem volt ily átható jelentőségű, és mégis úgyszólván teljesen figyelmen kívül hagyják. Oíy fontos, hogy itt kell a cezúrát felvennünk, ahová a modern kereskedelem kezdetei helyezendők; minden, ami azután jött, az arab számok átvétele, a kettős könyvvitel, sőt még a telegráf és az írógép is, mind csak további haladás azon az úton, amit ekkor megkezdték: a kereskedelmi üzem racionalizálásának útján az írásbeliségnek, mint új organizációs faktornak

eszközeivel.” Rörig állásfoglalása értékes, mert a Hansa belső életének nagyszabású részletkutatása alapján, tehát nem elméletileg alakult ki; a kapitalizmus keletkezését csakugyan az írásbeliség technikai lehetőségei magyarázzák. De nem gondolja át az írásnak, mint általános érvényű szociológiai eszköznek az egész kultúrát alakító jelentőségét, amint mi a toszkánai fejlődés vázlatánál tettük.

Az észak-itáliai írásbeliség-típushoz legközelebb Németalföld és Anglia írásbelisége áll. A távoli kereskedelemnek s általában a pénzügyeknek el-italizálódása általános európai jelenség a XIII—XV. században, Angliától Magyarorszáig. Lombardok, főként toszkánaiak e révén még országkormányzatokba is beültek. De nem személyes megjelenésük fejlesztett. Az ő írásbeli gazdasági-üzleti rendszerük ott érvényesült maradandóan, ahol már amúgy is az itáliaihoz hasonló írásbeliség várt rájuk.

Németalföldnek, s elsősorban Flandriának korai felvirágzása, mint Firenzéé, szintén nem vezethető le antik előzményekből, a városok mind újonnan nőttek nagyra. Angliával közvetítő földrajzi helyzetének állítólag döntő előzményei a XII. századig, az írásbeliség fellendüléséig, nemigen mutatkoztak, mint Toszkánában sem. Szintén egy nagy oktatásüzemnek, a párizsinak szomszédságában feküdt, de intézményszerű tekintélyének körén kívül. A X-XI. század írásreakciója, a gyakorlat, jogi célú írásbeliség hanyatlása, amelynek a pecsétes oklevél korszaka vetett véget, a kontinensen itt legkevésbé mutatkozott, mint Itáliában, maga a kézírás hitelesített. A közigazgatás már a XI. században nótárius-hálózatra támaszkodott, írásos ügyvitellel, különösen a pénzügyekben. Ez írásos alkalmazottakból alakult ki a XII. században a baillik kerületi hivatalnoksága, amelyet a francia királyság is átvett centralisztikus céljaira. Az írásbeliség természetes alkalmazására jellemző, hogy e vegyes francia-germán nyelvterületről való, a IX. századból, a legrégebb francia és az egyik legrégebb német nyelvű költemény; innen való a legrégebb fordítás franciára; s egyúttal a legrégebb jogi okmány is, amit franciául, nem latinul írtak. A X-XI. században Liege iskolái vezettek Európában a gyakorlati írásoktatás terén, angolok, osztrákok, szlávok is jöttek ide tanulásra. Már a XII. században úgyszólván minden

jogi természetű ügylet alá volt vetve az írásbeliség kényszerének. A XII-XIII. századból a városok levéltáraiban ma is tízezrei maradtak fenn az apró szerződéseknek, adósleveleknek. A tradícióktól s egyházi felsőségtől szabadult írás és számolóiskolák már a XII. századtól elszaporodtak s innen tejedtek el Németországban.⁷

A föld, vagyon s a társadalom korai mobilizálódása volt ennek következménye, az egész terület szinte teljesen elvárosiasodott. Már a XI. században megkezdődött a céhalakulás, s az itt utazó lombardoknak is feltűnt e fejlődésnek hasonlósága az észak-itáliaival. A föld népe is teljesen a szerződészerűség viszonyába bontódott fel, a XIII. század végén már nagy ritkaság a valóságos jobbágyság. Minden a „városi” élettől vált függővé, a nemesség eljelentéktelenedett.

Itt is a gyapjúipar és kereskedelem intellektuális szerveződése volt a gazdasági fejlődés alapja, együvé hálózva rokon írásbeliségével mind a lombard, mind az angol gazdasági életet.

A XII—XIII. században azonban a flandriai területen mind erősebben érvényesültek francia iskolák, műveltség, hivatalnokság, az északibb területek maradtak a gyakorlati írásbeliség független területei. A holland nyelv a korai írásmegrögzítésnek köszönheti, hogy a némettől független, önálló nyelvvé alakult.

Korán termelt e vidékeken eredeti polgári költészet. Az olvasás-írás a polgárság jámbor időtöltésévé lett, kegyes egyesülések célja az írástanítás, könyvek másolása és terjesztése.

Itt jelentkezett, Itálián kívül egyedül Európában eredeti „renaissance”, szellemi-művészi virágzás. A XVI. században e kicsiny területek vették át a vezetőserepet Itáliától a gyakorlati írásbeliséget illetőleg, s egyúttal a gazdasági vezetést is. Nem a földrajzi helyzet volt a döntő oka annak, hogy Hollandia oly nagy részt vett aztán a tengerentúli gyarmatosításokban, hanem dinamikusan fejlett, aktivitásra képes társadalma. A spanyol óriási tengerentúli hódításait nem tudta termékenyvé szervezni, a francia is csak igen kevésbé, Hollandia azonban egyidőre világhatalommá nőtt fel.

Angliában ugyancsak rokotalajra található a felsőitáliai írásbeliség. Itt már a

korai középkor papi-írásbelisége is gyakorlatiassá alakult, minden közvetítő rhétoriskolázás nélkül is; az írás egyenesen Itáliából, s nem a kontinensről jött át a VI. században és a papság kezén is megtartotta hasznos értelmét. A VII. századból már sok jogi írás, oklevél maradt fenn, mégpedig magángyakorlatból eredve, a királyi oklevél is csak hitelesített magánoklevél volt. A kontinenssel szemben páratlan jelenség, hogy már a IX. század elején a népnyelvis benyomul az oklevélbe, jogforrásokba, és Nagy Alfréd iskolarendelelte a IX. század végén a népnyelven való olvasást is hangsúlyozza. Tollforgató csak a pap volt, de laikus célokra is. Ez az írás-elevenesség erősen intellektualizálhatta a papságot, talán ez a magyarázata nagy expanzív, térítő szerepének a kontinensen, amelynek legbelsejébe is elvitték a szigetek sajátos írásfajtaíát. Ezek az angol írások az itáliainak egy válfajából kifejlődve s a népnyelv különlegességeihez idomulva, a X. században kezdtek térni adni a francia egységes írásnak.

Már a papság is hozzászoktatta tehát az íráshoz a gyakorlati életet. Külön, peccsétlen népszerű oklevélformák keletkeztek az élet szolgálatában, mint a rovásfák analógiájára alakult chirographum, amely innen terjedt át a kontinensre. A tulajdonviszonyok, a földbirtok, a nép szolgáltatásai írásba foglalódtak. A XI. század nevezetes katasztere, a Domesday-Book, csak állami példája ennek a földbirtok-népi viszonyba is benyúló írásnak, amely a földbirtokló és paraszt rétegnek is az írásbeliségből kölcsönzött elnevezéseket adott (bodand, copyholder). A XIII. században a földesúri hatóság már rendszeres s olcsó okleveles fóruma volt a parasztságnak.

Nem szabad kevésre becsülnünk a vidéki élet e korai írásait. Mihelyt írásossá válik az úr s alattvaló viszonya, máris kimozdul természetes hatalmi kötelékeiből és elszemélytelenedik, tárgyasodik, szerződésszerűvé vélik, azzá még olyan viszonyok is, amelyek nem kerülnek írásba, csak az írásosnak példáján alakulnak. A földesuraság kialakul, de nem oly erős politikai jelleggel, mint a kontinens hűbériségében; a paraszt kötelezettségei tárgyiak, megválthatatja azokat, cserélheti. Mihelyt bért fizet földje után, szabaddá is válik; s a XIII. században már egészen

üzleti üggyé válik a jobbágy szabadonbocsátása. A földesúr gazdagodhatik, nagybirtok keletkezhet, de az alsó rétegek szabad mozgásával.

Semmiféle jurisztikai elméleti felfogás sem szerepelt mindezekben. Az írás a maguk sokszerűségében ragadta meg a tényeket és mobilizálta őket. A régi népies közszabadságokat nem nyomta el a teória, a normann korszak sem hozott erős hűbériséget. A vidéki élet e korai mobilizálódása folytán a városok nem jelentettek attól elütő képleteket, sem a város, sem a rendiség nem emelkedett ki ridegen a nagy népközösségből, amelynek aktivitása felfelé aránylag egységes volt. „Common law” alakult ki, nem racionális jog, hanem a tényszerűséghez idomuló. Az angol empirisztikus érzék már a középkorban alapozódik.

A normann korszak a francia iskolaés műveltségrendszer hozta, amely azonban az elevenen előkészített talajon meglehetősen önálló alakulást vett, a párizsi mintára alakult egyetem vezetésével. A kulturális és az állami egységet biztosító intellektuális réteget termelt, de ez a „előre-”-réteg a gyakorlati élettel erősebben vegyült, mint a franciáknál. Még a kolostoriskolák is gyakorlatiasabb írásbeliségre neveltek, a gyapjúkereskedés a „kolostorgyapjúval” indult meg nagyban. A cleric nemcsak a hivatalokban, hanem a földesúri üzemben is pontos számvitelt teremtett már a XIII. században. Jellemző, hogy a római központtal, a pápasággal is milyen korán „üzletivé” fejlődött az angol intellektuális papi réteg viszonya: a péteriiiléreket először Anglia fizette. Ez a viszony azután erősen tárgyias, szerződészerű jelleget adott, tehát önállóságot, az angol papságnak. A cleric nem hódolt meg az egyetemi elméleti jurisztikának, ügyvédi szerepe az élő jogokhoz alkalmazkodott, mesterségének gyakorlati elsajátítására egyesületekbe állt össze és ez „inns of court” egyúttal a common law erélyes védelmezőivé

Chinos«.*

cecoDügllo^couS 3jco;cocco|;op;

£ íi M« « « ff

» » iá« 1 P

Á& - ír

T Ä

<

£

i- IfS *m£* —>>

f i í

* ff* ft wa « If

i i
° & w« «

' S { Wx t M

S S €

t

&* w« Í m\

R

» if« *m** ft W

f

» ít + P í * ff

'j ír
— £ * C; n Í

l ■ > 5

*

J « a f \$ 3 « »

® S 5

* ■ KffÄ«

h J

í

» *m*■ X» i í if

m S %i.

- S mft * *M* ■

ji íi = fi

— ' Hw&íl ä r

” í

V

- w\$ fi ff »

■ i

#

ss 0 KS « it

ft í

W'4Ae * i *

- c

RiINMÜH

J

Haex HCiio.n>30BaHHH KBBHTOBbix CHCTÍM JVIH re pa;iHOB0.iii OKaaanacb
aeckMa n.io.roTBopiioíí H ue^ocTnacHMbie ,(.IH ofiwiHOtí pa^HOTeXHiiKH pe;iy.

i—il r c ore r

rOoo^noG^nyr C)gs|c —'occp onpSyjosoaeeco

Greek

X*0 'OSuooeuç xal oí aúvTpotpoi ani-roG nXoía, xà ónola íjaav nXirçpi) Xacpúpiov,
à» TpcòaSoç, imδup.oúvxeç và «pâaacjaiv 800

lli'hri-u

nnnt D-IOBDI»1? y'întf ^5 .ija □'Tirr :

mqrroni lna?*ja» IT p'nxn fi»»® nx nx-ro \$

'kmskrit

«trrfl «TT 'q^rvtrTT :i xRT*:

uivtMfeffn: vrantimiTT xfa -npt:i XTTF* <| ^

xrTsftTmtffr^t 11 ïTT rrurc: rmm mu/i >r*«rn<TT 1 xnjajfhftT

váltak az elméleti, főként a római joggal szemben. A helyi jogászok a városok jogviszonyait is tényszerűen szögezték le, a városjogok ezért sokkal tarkább képet mutatnak, és a városban a városi vagyon, telek mobilisabb, mint a kontinensen.

Mindez sok hasonló vonást mutat az észak-itáliai írásbeliséggel, a cleric szerepe a nótáriuséval. Itáliai üzletemberek tehát könnyen bekapcsolódhattak az életbe, nagy szerepre juthattak. Csakhogy itt az egész vidéki élet „kommercializálódott”, a hitel jogfogalma sem a városból, hanem a vidékről indult ki. Az írásbeliség nem

elsősorban városi gazdasági fejlődést hozott, hanem az egész társadalomnak nagymértékű dinamikus szerveződését. Az oktatásügy is kevésbé közintézményszerű, mint a kontinensen és kevésbé városi, mint Itáliában, inkább testületek és magánosok alapítása az iskola, a házi oktatásnak igen nagy szerepe mellett. Az alsóbb iskolázás — amin a középkorban nem a mai értelemben vett népiskolát kell értenünk, a népet, mint nundenütt, szóbeli, vallásraénekre és nem írásra tanító iskolák nevelték ily módon nem külön hivatás vagy hivatalnok réteget termelt, hanem a tehetősebbek „gentry”-osztályát, nemest és polgárt, birtokost és kereskedőt összefoglalva. A keletkező gentry-réteg az intellektuális közösség szempontjából vizsgálandó, akár az olasz iparos-kereskedő céhek és nótárius-céhek együttese; nem mintha kivétel nélkül írásképzett réteg lenne, hanem az írásbeli birtoks vagyonyügyetek hatása alatt élő réteg. Ezzel a réteggel kellett számolnia, alkudoznia a központi kormányzatnak, hivatalnokságnak, ez a rétegződés fejeződött ki a parlamenti rendszer alakulásában.

Anglia, az ország egészét tekintve, a középkori gazdasági élet modernizálásában évszázadokkal megelőzte a kontinenst. Nem a kapitalizmus felszökő nagy teljesítményeiben, hanem az egész élet átszerveződésében. Jellegzetes, önálló ipari-kereskedelmi kapitalizmus csak a XIV. századtól fejlődött. A kommercializálódás azonban már évszázadokkal előbb a gyapjú-üzletre irányította a mezőgazdaságot. Firenze egy időben jórészt angol gyapjúval dolgozott, majd a flandriai iparnak vált összefüggő részévé az angol gyapjútermelés, hogy aztán Flandria e révén gazdasági függésbe kerüljön Angliától, végül pedig önállósítsa magát az angol gyapjúipar s Firenze és Flandria hanyatlásának egyik oka legyen.

Mint Hollandia, úgy Anglia is aránylag későn szerzett részt magának a tengerentúli birtokokból; társadalmának mozgalmas szervezete tette azután az új földrészek gazdasági feldolgozójává.⁸

Franciaország írásbelisége már futó tekintetre is más impressziókat kelt. mint az itáliai-németalföldi-angol fejlődés. Az Alpesen inneni Európa írásbeliségének nagy nevelő-területe; és az életnek mozgalmas átszerveződése mégis sokkal kevésbé mutatkozik.

Nem az írásbeliség, hanem az iskola az, ami itt korán kifejlődött, nagy arányokban alakult meg, intézményesen, kifejezesebb tartalommal. A XII. századtól hihetetlen mértékben árasztja klerikusait ki az életbe, de az életet ezek alakítják s nem ők alakulnak hozzá. Képzetségüknek gyakorlatias átszűrődése kevesebb, mint Itáliában, Angliában, a tartalmat, a tekintélyt magukkal viszik pályájukra.

A francia intellektuális réteg elejétől kezdve bürokratikus jellegű. Az antik rhétoriiskola e területen olyformán újult meg, hogy nem a közösség jogi igényeinek rendelkezésére álló nótáriust nevelt, mint Itáliában, hanem a fejedelem s hűbérurak tanácsában szereplő papokat képezte ki írásbelileg. Az udvari pap a XII. századtól kezdve így intellektualizálódott, használhatóságával saját jelentőségét mindinkább növelte. Gyakorlati rendeltetésű réteg volt, de elsősorban a kormányzat céljaira: főként jogi tudással, de mind nagyobb mértékben a pénzügyek intézésére is. Rendeltetéséhez képest ez a papság is hamarosan elvilágiasodott, a középkor végén világi intellektuális réteggé vált. A fejedelmi tanácsokból, a XIII. századtól kezdve, egyre erősebben kiszorítja a feudális elemet, vagy legalábbis az állandó kormányzati teendőket teljesen magának foglalta le.

Ez az írásbeli-intellektuális réteg tehát a nagy gyakorlati étellel inkább csak az állam, a kormányzat szempontjaiban tartott fenn érintkezést. A gyakorlati írásbeliség lefelé való terjedése, a nagytömegű iskoláztatás folytán, természetesen jelentékeny volt így is, a gazdasági polgári elem hamarabb vált írásbelivé, mint Németországban, de ez alulról jövő írásbeliség szerepén mindig uralkodott a felülről ható. Az írást tanult ember elsősorban hivatalnok akart lenni. A hivatalnokosztály már a XIII-XIV. században Európában egyedülálló szervezetre tett szert, csak a pápai kúria hivatalnokságáé volt hozzá hasonlítható, de ez a pápai hivatalnokság is ez időkből szinte csak egyik jelensége a francia rendszernek, a párizsi egyetemi oktatással erős összefüggésben. A francia fejedelmi tanácsokból nagy hivatalnoktestületek váltak ki, bírói és pénzügyi fórumok, mégpedig erős önálló tekintéllyel, a fejedelemmel szemben is. A francia rendszerre egyáltalán az egész ancien régime alatt jellemző, hogy az új s új hivatalnoki állások, amelyeket a fejedelem talán épp azért kreált, hogy

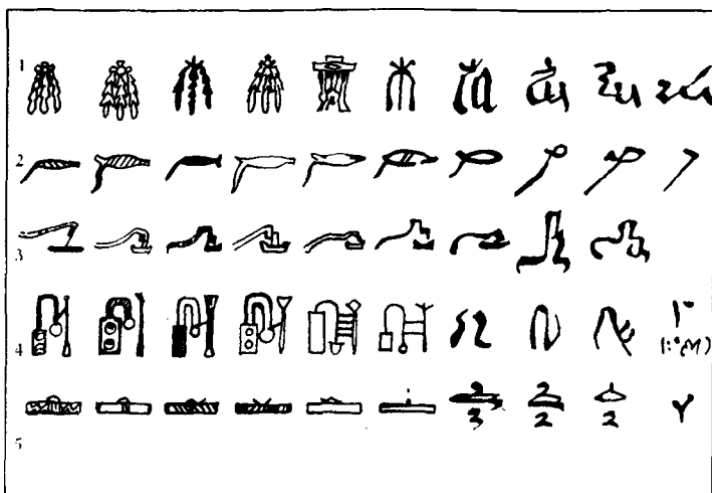
a régi hivatalnoktestületek hatáskörét eljelentéktelenítse, két-három generáción belül önállósították magukat s frontot csináltak az uralkodó ellen is. Már a XIV. században erős érdekközösség olvasztotta össze e réteget: jövedelmük az állam jövedelmeitől függött, illetékek révén; mint a pénzügyek kezelői még inkább összefonódtak az állampénzügyekkel. Nagy finánc-réteg alakult ki, az adónak bérleti rendszere, ugyanazon hivatal magánvállalkozás és állami hatóság is egyúttal. De általában az egész magisztrátus szinte bérlőjévé vált a hatósági jövedelmeknek, mert az állások vásárlása már a középkorban megkezdődött. És oly módon alakult, hogy az utódkijelölés jogát is megadta a hivatalnoknak, ami annyit jelentett, hogy az állások szinte a családok öröklődő tulajdonaivá lettek. Az egyetemi végzettségnek már a középkorból eredő nemesi kiváltságai, a hivatalnokságra átvive, még erősebbé tették ez osztály kiváltságos jellegét.⁹

Bármily bizarmak is tűnik fel, tagadhatatlan a hasonlóság, amelyet ez az alakulás a kínai intellektuális réteg alakulásával és szerepével felmutat. A kínai literátusok szintén képzettség és érdekközösség által összeszövődött réteggé váltak, az államjövedelmekre alapozódva, nemesi mentességekkel. A két ország e mérvadó rétegeinek hasonló alakulása hasonló következményekkel járt az egész közösségfejlődést illetően.

Francia írók is hangsúlyozzák, hogy a francia állam, sőt a nemzet is mesterséges képződmény, műalkotás. De talán mégsem a királyság intézménye volt az, amely e művet, különféle nyelvek és területi egységek egyöntetű összeforrasztását, véghezvitte. A királyság intézménye a XI. század előtt gyöngye volt, területi hatalma csak saját birtokain érvényesült, máskülönben hűbérfejedelemségek uralkodtak tényleges függetlenséggel. Majd az országnak mintegy felén idegen, angol uralom. A francia trónon ültek kiváló egyéniségek is, de végtelen gyöngék, köztük gyöngyeelméjű is és az egységesítő kialakulás az ő idejükben is épp oly mértékben haladt előre.

A Krisztus körüli kínai hűbériség hasonló képet mutatott. A császár hatalma, saját kisebb fejedelemségén kívül, csak gyöngén elméleti volt.

Itt is, Franciaországban is, megindult az intellektuális réteg kiképződése, mindenütt a kormányzatok szolgálatára. Eleinte a hűbérfejedelmet éppúgy erősítette ez, mint a központi uralkodót, erős, racionalizált államigazgatást szerve-

zett a kisebb egységekben is. De amikor a részek önálló szervezete a legerősebbnek látszott, akkor estek sorban áldozatul a központ hatalmának. Bámulatos, hogy az erős francia hűbérfejedelemségek aránylag milyen könnyen adták magukat a királyság alá, milyen könnyen olvadtak össze egy országgá a középkor utolsó századaiban, éppúgy, mint a Krisztus utáni századokban a kínai részfejedelemségek. Itt is, ott is elismert tény, hogy az egység eszköze az intellektualizált hivatalnokság volt. A királyság eszméje az iskolázásban közösen fenntartott eszme volt, de mintegy csak jelszava az intellektuális rétegnek; a reális egyesítő momentum a közös képzettségben, közös érdekekben rejlett. Kínában s Franciaországban egyaránt kiszorította ez a réteg a nemességet az államigazgatásból s a maga helyhez, családi származáshoz nem kötött rétege fejedelemséghatárokon át homogén mérvadó réteggé alakult ki.

Mindkét területen fokozatosan eltűnt a rendek képviselői szerepe az államban. Franciaországban az États généraux már a középkor végén is csak a nagy veszély végső mentségének számított, a XVI. században csak a belső vallásháborúk támasztották fel időnként, megszűnése a XVII. század elején természetszerű volt. Mind Kínában, mind Franciaországban a királynak elméletileg abszolút hatalma lett úrrá. Ott csupán a klasszikus elvek, itt a „törvények” kötik az abszolút uralkodót. Tehát a hagyományok, amiket a kínai literátus-réteg, s a törvények, amiket a francia

magisztrátus őriz és interpretál. Sem a hagyomány, sem a törvény nem ad pozitív utasítást a kormányzat aktualitásai számára, mindkettő precedenciák tömkelegé, a franciák, bármennyit is. hivatkoztak rá, sohasem tudtak bizonyosat arról, hogy mik az ország úgynevezett „alaptörvényei”. A literatus, illetve a magisztrátus réteg interpretálása, magatartása a döntő tehát. Kínában e réteg legjelentékenyebb képviselő testületé az akadémia s a cenzori testület, Franciaországban a parlament és a különböző „szuverén udvarok”.

Az uralkodói hatalom és e hivatalnokság-réteg között időnként éles a viszály mindkét helyen; többnyire azonban teljes az egyetértés. Közelebbi megfigyelés mégis azt mutatja, hogy ez az egyetértés nem csupán a hivatalnokság, hanem az uralkodó alkalmazkodásának is jele. Még XIV. Lajos idején is, pedig ő állítólag teljesen megtörte a parlamentek politikai hatalmát. Mind ő, mind más erősen abszolút uralkodók is új s új magisztrátusok állításával operáltak, ami végeredményben e réteg növelését és új elhelyezkedési esélyeket jelentett. Börtön, száműzetés és más erőszak sem tudta soha megváltoztatni e réteg szerepét. Nemzeti intézménnyé vált itt is ott is, a közvélemény állt mögötte. A hivatalnokság-intézmény erős eszköze, de voltaképpen egyúttal normalizálója is az uralkodói hatalomnak. Ellensúlyozó jelentősége mindenesetre volt akkora, mint a tisztán rendiségen alapuló képviseletek bármely más országban.

Természetes, hogy a francia, magisztrátus-formában betetőződő réteg szerepe mégis sokkal termékenyebb és finomultabb volt, mint a kínaié. A kínai egy, a tömeg számára úgyszólván hozzáférhetetlen íráson alapozódott, az élet aktivitását nem kelthette fel mind szélesebb körökben. A francia iskolának — Rabelais minden gúnyja ellenére megvolt a kapcsolata a gyakorlati élettel, már hozzáférhető írása folytán is. A hivatalnokságon kívüli rétegek írásbelisége már a középkorban is igen nagymérvű, hatása leér egész a parasztságig, amelynek nagyobb tömege már az ancien régime idején inkább szerződésszerű, mint jobbágyi helyzetben volt az úrral szemben. A domináns elem azonban mégis csak a hivatalnokság maradt, az iskolalátogatás voltaképpen értelme inkább az ide való törekvés. A társadalomnak

mélyreható dinamikus átszervezése nem történhetett meg, az erőknek gazdasági célokra való összefogása sem. Az iparkereskedelem az állami felügyelet alatt álló apró üzemek tömkelegé maradt. Aránylagos jólét mellett, nagytőkék alakulása mellett sem tudott e társadalom részt venni a nagy ipari-kereskedelmi mozgalmakban, amelyek pl. Németalföldet felemelték. Végül is hivatal szerűen kellett megszervezni a francia ipart, kereskedelmet, mint Colbert merkantilizmusa tette. A szellemi, irodalmi élet már a középkorban, a renaissance előtt is, hatalmas lendületet vett, páratlant a kontinensen. De jellemző, hogy pl. a XIV. századnak úgyszólván minden valamirevaló írója királyi vagy fejedelmi hivatalnok volt.¹⁰

Az ilyen, a valóságot az iskolán éleződött elmével, felső rétegből lefelé néző intellektualizmus szükségszerűen racionális, kevésbé empirisztikus gondolkozása. A racionalizálódás nem oly durva alaptételekből indult ki, mint a kínai műveltségben, de azért nem érte el a humanum-hoz való simulást, ami Itáliát, Németalföldet jellemezte; még kevésbé az angliai életteljes empirizmust. Másrészt hatalmas állami egységet teremtett és a francia királyt sokáig Európa első uralkodójává tette.

Nem szabad mindazonáltal a francia államot s fejlődést valami immanens racionális szellem alkotásának tartanunk. Magában a kormányzatban is oly sok irracionális, partikuláris alakulás maradt meg egész a forradalomig, hogy az elvi erő helyett egy történetileg alakuló intellektuális réteg munkájára kell fejlődését visszavezetnünk.

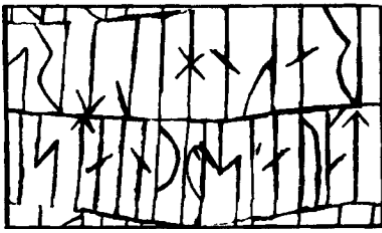
Az újkori fejlődésre nézve a francia írásbeliség szerepe mégis éppoly döntő jelentőségű, mint az itáliai típusú „modem” írásbeli-intellektualizmus. A betűírás nagy iskolás-rendezője, fegyelmezője az írásbeliség felújulásának korában. Az antik írás itt játszódott át a frank birodalom kormányzati papjainak kezére, az iskolák itt dolgozták, fejlesztették ki az egységes gyakorlati írást és ez fegyelmezte, mint láttuk, az észak-itáliai, németalföldi, angliai „természetesebb” írásbeliséget is. Ilyen egységes fegyelmezés nélkül az európai írásbeliség ismét különbözőképpen buqánczott volna fel, terület, foglalkozás és más viszonyok szerint, nemcsak írásformákban, hanem szövegben, fogalomalkotásban is. Az emberek nem tudtak

volna egymással írásban beszélni. Ha az érintkezés könnyűsége, pontossága szervezi a társadalmat, és ha az ily szerveződés a modern fejlődésnek s legfeltűnőbb jelenségének, a kapitalizmusnak, szükséges előfeltétele, úgy e szempontból a francia írásbelisége a legfelsőbb érdem.

Az írás számára a középkor derekán szinte egészen új terület volt a német birodalom, antik előzmények nélkül; a frank birodalom hanyatlásával az intézményeihez fűződött írás is eltűnt, tulajdonképpen ez a X-XI. század „írásreakciójának” területe. A német kultúra, értve az írás-intellektualizmuson alapulót, a középkor jórészén át másodkultúra maradt. A XII—XIII. században a francia iskolázásból került ki a klerikális-intellektuális réteg, vagy legalább is a francia iskolázás hatása alatt állott, a későbbi századok jogi műveltsége meglehetősen az olasz egyetemek hatása alatt.¹¹

A francia iskolatípusból kikerült klerikális réteg mégsem hozott a franciával azonos politikai fejlődést, ami ismét bizonyítja, hogy nem a művelődés tartalma a döntő, hanem sokkal egyszerűbb, triviálisabb momentumok. A központi hatalom, a császárság eszméje itt is megvolt, itt is az udvari papság intellektualizálódott elsősorban s erősítette az uralkodó és a részfejedelemségek hatalmát írásbeliségeivel. De az iskolázás és az intellektuális írásbeli réteg nem volt olyan nagyarányú, mint francia földön, nem alakult hatalmas belföldi rendszerré, nagy iskolaközpontokkal. A réteg aránylag vékonyan fedte az írástálán életet, nem lett korán úrrá a helyi viszonyokon, a rendiségen, hanem mindenütt azokhoz kellett alkalmazkodnia. A territórium tehát, épp a kormányzati-írásbeliség, hivatalnokság munkájával, megszerveződött, de egy, az egész birodalomra szóló egységes összetételű, érdekközösségbe összefoglalódó intellektuális réteg híján a birodalom egységének rovására. A római jog recepciója sem változtatott ezen, a császárság hatalmát nem tudta megerősíteni. Épp a római jog szerepe mutatja, hogy a fejlődésre a kultúrújításnak, átvételnek nem a tartalma, ideája hat elsősorban, hanem kezdetlegesebb momentumok. Below kimutatta,¹²

عبد الاصل الزيات اكل على هذه الامور التي اراها كان
 ووالله اعلم بالله رب كل امرئ له نسفعا بالصحة ما صبه كاذبه
 خاطبه فطاع بانه يستدع الزياتي كلاله طبعه واعيدوا له

hogy a német társadalomnak nem speciálisan a római jogra volt szüksége, hanem, az írásbeliség elérvén egy bizonyos fokra, egyszerűen egy megfogalmazott, írott jogra. Ahol különösen a városokban már volt írásba foglalt hazai jog, ott nem is vették át a római jogot. A fejlettebb francia és angol írásbeliség kevésbé vette át, mint a német. A fejedelmi abszolutizmus mégis Franciaországban alakult ki legteljesebben. Az írásbeli-intellektuális hivatalnokság adta ez abszolutizmus előfeltételeit, a római jog csak elvi megfogalmazását segítette.

A német társadalomnak mesterséges átszerveződése is lassúbb, mint nyugaton. A rendiség kialakult, nézetünk szerint a középkorvégi írásbeliség hatása alatt.¹³ De az írás-iskolázás s ennek folytán a bürokratizálódás is kisebb arányú, mint Franciaországban, a rendiséget nem tudja oly erősen elnyomni. Másrészt a gazdasági életet sem képes oly általánosan mozgósítani ez a későn fejlett írásbeliség, mint Angliában. Németalföldi eredettel a városi kisiskolák, a XIII. században, itt is egyre sokasodnak, a német nyelv is benyomul az írásba. De ez az intellektualizálódás, a kormányzati székhelyeket leszámítva, a vidékre kevésbé terjedt át, a városi kereskedelmi-ipari rétegek között marad, nagy területeket nem szervez át mozgalmasan. A város gazdasági-kulturális szigetként emelkedik ki vidékéből.

Magyar, lengyel területen latin szakképzettség maradt az írásbeliség. A XII-XIII. században ide is elható francia iskolázás nem talált itt régi írásbeli előzményekre, aktivitásra. Ez a nyugati írásbeliség, eleinte az udvari papság kezében, némi hivatalnok-jogász réteget itt is kifejlesztett, de a gyakorlati élet mélységeibe kevésbé tudott lehatolni. Nagy vonásaiban, formákban követte tehát a nyugatot a társadalom

fejlődése, teljes kultúrközösségben érezhette magát azzá, de önálló aktivitása kismérvű maradt. Gazdasági intellektuális réteg nem képződött, a német bevándorlás ragadta meg az írásbeliség-hozta lehetőségeket s így a nép nyelve helyett a német nyelv jelent meg a városi polgárság íráshasználatában.

*

A középkorvégi Európa írásbeliségét, mai fogalmainkhoz képest, átáában véve még mindig úgy jellemezhetjük, hogy szakpályákhoz, nótáriussághoz, hivatalnoksághoz, vagy ipari-kereskedelmi üzemszükségletekhez fűződött, az írás emberei és a nagyközönség között még inkább szóbelire fordult az érintkezés. Célok, mesterségek szolgálatában áll az írás, nem vált még egészen életszükségletté. A magánlevelezés, csupán az érintkezés-tartás céljából, még kicsiny szerepet játszott.

De azért már oly elevenen és kiterjedten össze volt fonódva az étellel, mint soha azelőtt az emberiség történetében. További kifejlődésének szinte önmagától kellett következnie.

A humanizmus képlete alá rejtőzve jött el ez a fejlődés. Az írás-gyakorlatiasságon nevelődött itáliai és németalföldi „újjászületés” voltaképpen a kor írásbeliségének érett kívánalmait teljesítette, amikor az antik írók tananyagán a „humanum”-ot látta meg, tartalmi jelentőségükön átütődve. Lényegében : az általános emberinek öntudatos, közérvényű, írásbeli kifejeződését. Az írás már régóta nem szakrális művelet, most már nem is célok eszköze, hanem általános kifejező módszere az emberi életnek. A humanizmus triviális, de alapvető szerepe évszázadokon át: írásbeli fogalmazásra nevelte az európai emberiséget, „stílusra”, az írásgondolkodásnak az emberi kifejezésszükségletekhez való hajlékony ídomítására, s ezzel viszont a kifejezésszükségletek növelésére is. A rétegek — különösen a nemesiek -, amelyeket életfoglalkozásuk nem kényszerített eddig az írásra és csak mások, írnokok közvetítésével vettek részt az írásbeliségben, most természetes eszközként maguk is elsajátították. Pár generáció, és az írni nem tudó ember kezdett félemlernek számítani, az alantas rétegekhez tartozónak. Az írásbeli-intellektuális réteg szerepe, összetétele, egész fogalma átalakult, maga lett a társadalom. Nem követjük itt

nyomon fejlődését, amely egy a modern kultúra fejlődésével, csupán arra az óriási ugrásra utalunk, amit a XIX.század e fejlődésben jelentett. Az írásbeli-iskolakötelezettség gyors érvényesülését a XVIII. század végétől kezdve csak e nagy fellendülés kísérőjelenségének szokás tartani, ahelyett, hogy ez óriási mértékű elírásodásból vezetnék le, mint legelemibb tág alapokból, utolsó évszázadunk kultúrájának csodálatos elmesterségesedését.

Mint látjuk, az írásbeliség szempontja nem a történetet, hanem a fejlődést magyarázza. Nem egyszeri, kezdeti ok, hanem a történettel összefonódva, kölcsönös függésben érvényesíti hatását. Maga is fejlődik; de ha nem fejlődne, terjedne, mélyülne, a kultúrfejlődés is megakadna. Minden lényeges európai kultúrváltozás csak úgy érthető meg, ha az írásbeliségnek szociális, organizáló szerepét, általános alapvetésül, megvilágítjuk; és a nagy történeti kultúrák közös összehasonlító szempontjául a szociológiai viszonyodás írásbeli módszereinek megfigyelésére kell visszanyúlnunk.

A módszer, aminek kialakulását Vierkandt kívánja, nézetünk szerint ez értelemben keresendő. Mindenekelőtt a nevelésés oktatástörténetnek kell kizárólagos tartalmi-elvi érdeklődéséből kibontakoznia és az iskolázás magaslatai mellett szociális jelentőségével rendszeresebben foglalkoznia, tehát az írásbeliség megfigyelésének szélesebb alapjaira helyezkednie.¹⁴ A diplomatikának ugyancsak kitágítania jogi szempontjait és az oktatástörténettel az írásbeliség megfigyelésében érintkezést keresnie. De a jogtörténet, gazdaságtörténet s minden más történeti stúdium is hivatva lenne, hogy a maga területén a kultúrszövődés és intellektualizálódás szempontjait kiemelje. Az írásos-intellektualizmus és az azt vivő rétegek szerepének összefoglaló vizsgálatát egyáltalán önálló stúdiummá kellene kifejleszteni. A módszernek azonban nem szabad külsőlegesnek maradnia, finom elméleti és gyakorlati kiképzésen kell átmennie, hogy valóban az írásban láthassuk a történet fejlődésmomentumát.

Az örök emberinek nyilvánulásai önmagukban nem hoztak volna modern fejlődést. Ki vehetné szószerint azt, hogy az ember gondolkodása a középkorban a vallásos tekintély uralma alatt állott? A magánembert eredeti, természetes, okszerű,

tekintélyt és hitet elvető gondolkodásmóddal éppúgy elképzelhetjük akkor, mint az újkorban. Keresztes vitézek is akadtak, akik tagadták a túlvilágot, szentségeket. A földiség érvényesülése csupán a közösségérvényű kifejezésben maradt el. Mindenekfelett : az írásos kifejezésben. Mihelyt az írás kilépett szakrális konvenciói közül és az élet közvetlen eszközévé vált, megszűnt a tekintély uralma.

Filozófiai-irodalmi hatásokkal átítatott modern történetírásunk nagyszerű eredményeket hozott korszakok szellemének összefoglaló vizsgálatával. De ideákat kereső kompozíciói ellen egyre több felszólalás saját köreiben is, egyre erősebb a kívánság az eredmények valóságoszerű megalapozására. Diltheynek, Max Webernek immanens ideáktól, szellemtől vezetett történeti fejlődése nem elégíti ki a történelemnek és szociológiának, „valóságtudományoknak”, kívánalmait. Nagyszerű eredményeiket mintegy oldalba támadva kell gyümölcsoztetnünk, a Vierkandttól kívánt szociológiai módszerrel, amely a szellemet és realitást együtt, a valóságban elválaszthatatlanul együttes apró mozdulataiban figyeli meg.

Nem új emberről, szellemről van szó az újkorban, ennek hangsúlyozása zavarossá teszi történeteszemléletünket; hanem az örök emberinek újszerű érvényrejutatásáról. A történeti valóságok nagyszerű átérzője, Ranke, minden korszaknak egyenlően teljes értékét hangsúlyozta, mindegyik „unmittelbar zu Gott”. Kinek-kinek egyetlen emberi élete megéli, érzelmeiben, gondolataiban, a nagy vonatkozásokat az örökkévalósághoz. Az ember és a korszak lényege, a lelki substantia, nem változik, az új szellem, az idea voltaképpen az örök emberinek a fejlődés különböző organizációján át való különböző érvényesülése, nyilvánulása, szubsztanciális voltuknak hangsúlyozása megzavarja valóságeszemléletünket. Az örök emberinek és a fejlődésnek elkülönítése a történettudomány létkérdése. A fejlődéstörténet így remélheti racionális, törvényszerű tudománnyá való kialakulását; másrészt, ha az örök embert, a fejlődés változataiban is, újra megismerjük, a történetírás visszanyeri régi művészi kedvét, az eleven s igaz élmény és az önismeret gyönyörűségét kelti újra olvasóiban.

¹ Mieses, Matthias: Die Gesetze der Schriftgeschichte. 1919. A vallás és az

írásfajta összefüggését az emberi kultúrákban meggyőzően mutatja ki, de elméletét túlzóan alkalmazza és a jelenség mélyebb magyarázatával adós marad. Vö. Zolnai Béla: A látható nyelv. Minerva, 1926.

2 Az európán kívüli kultúrákat illetően a történetírás különben is mindig értékeli az írásbeliség szerepét, következményeit a szellemi és a reális életet illetően, az európai kultúrfejlődésnél azonban alig. A kínai kultúrát illetően maga Max Weber is céloz az írás alapvető jelentőségére, a puritán szellem kibontakozásában az új-intellektualizmus szerepére nem is gondol. A görög kultúra és az írás mélyebb jelentőségű összefüggését újabban Spengler hangsúlyozza. Vö. Zolnai B. idézett cikkét.

3 Les villes du moyen âge. 1927. 98.1.

4 A jogi írásbeliség terjedésére vonatkozólag leghasználhatóbb oklevéltani mű: Redlich, Oswald: Die Privaturkunden des Mittelalters, 1911.

A többi német munka kevésbé érinti az általános életviszonyokkal való összefüggést, a speciális diplomatika szempontjából nézi az oklevél történetét. Az olasz, francia és angol diplomatikai irodalom (Paoli, Giry, Bouard, Hall munkái), a nagy alapvonásokat illetően, Redlich után kevés újat mond.

3 Északitáliára, főként Firenzére vonatkozólag: Davidsohn, Robert: Die Frühzeit der Florentiner Kultur, II—III, rész. 1925, 1927. Philippi, Adolf: Florenz. (Berühmte Kunststätten, N. 20.) 1915. Ricci, Corrado: Geschichte der Kunst in Norditalien. 1924.

5 Hansische Beiträge zur deutschen Wirtschaftsgeschichte. 1928. 91. és 217. 1.; és: Die geistigen Grundlagen der Hansischen Vormachtstellung. Historische Zeitschrift, 1928. 242.1.

A németalföldi írásbeliségre s fejlődésre vonatkozólag, az oklevéltani irodalmon kívül, 1. főként Pirenne, H.: Histoire de Belgique (5. kiad., 1929.) I. köt., IV VI. fejezeteit. Az angol fejlődésre vonatkozólag, az oklevéltani irodalmon kívül, főként: Brodnitz, Georg: Englische Wirtschaftsgeschichte. I. köt. 1918. — Azonkívül: Hatschek, Julius: Englische Verfassungsgeschichte. 1913.; Dressier, Bruno: Geschichte der englischen Erziehung. 1928.

7

8

9

10 11

A francia hivatalnokréteg kormányzati jelentőségét alkotmány történeti munkák erősen hangsúlyozzák. (Pl. Holtzmann, Robert: *Französische Verfassungsgeschichte*. 1910.) De bonyolódott összeszövődését részletmunkák jobban érzékeltetik (pl. Morel, Octave: *La grande chancellerie Royale, 1328—1400.*) 1900.; társadalmi-politikai szerepét pedig modern összefoglaló munkák, főként Lavisse: „*Histoire de France*” egyes kötetei. Coville. A.: *Les premiers Valois et la Guerre de Cent Ans*. V. fej. (Lavisse, *Hist, de France*, IV. 1. köt.)

14

12

13

A német pedagógiai s művelődéstörténeti irodalom elismeri ezt, és mégis csak egy elitműveltség átmenő hatásának fogja fel, elhagyva az intellektuális réteg vizsgálatának pozitív talaját. Jellemző pl. Rudolf Limmer munkája (*Bildungszustande und Bildungsideen des dreizehnten Jahrhunderts*, 1928.), amely társadalmi s nem intellektuális rétegződés szerint vizsgálódik és bár műve alig pár kivétellel idegen egykorú irodalmi forrásokon alapszik, a francia művelődésképet egyszerűen alkalmazza a németre is, bennszülött fejlődésnek fogván fel azt. Újabban Naumann, Hans (*Höfische Kultur*, 1929) kísérletet tesz arra is, hogy a Hohenstaufen-korszak udvari kultúráját önállónak tüntesse fel, a francia iskolahatásnak szinte teljes figyelmen kívül hagyásával.

Die Ursachen der Rezeption des römischen Rechts in Deutschland. 1905.

Redlich i. m. IV. fej. hangsúlyozza e fejlődésnek összefüggését az írásbeliséggel, oly módon, hogy rendiség alakulását tartja az írásbeliség fejlesztőjének. Nézetünk szerint ebben, mint minden hasonló magyarázatban, bennfoglaltatik a mi felfogásunk is, mihelyt elfogadjuk az írásnak önálló organizáló jelentőségét. A regisztrum,

Lehnbuch, Amtsbuch stb. különféle fajtái, az oklevéllel együtt folyton szaporodó számmal, valamint a velük alakuló írásos fórumok, nem külső járulékaik, hanem szervezői is a folyamatnak. Az egyházi intézmények és a papi-kormányzati rétegek hatását a rendiség kialakulására kiemeli O. Hintze is különböző értekezéseiben.

Barth, Paul (Die Geschichte der Erziehung in soziologischer und geistesgeschichtlicher Beleuchtung, 5-6. kiad. 1925.) kísérlete a neveléstörténetnek a szociológiával való összekapcsolására, bármily nagyszabású és kezdeményező jelentőségű is, nem fedte fel a kultúrfolyamatnak tényszerű dinamikáját, mert mind a nevelést, mind a szociális fejlődést ideák s tartalmak szempontjaiból nézve. Egyébként a pedagógustörténeti öszszefoglalások az írásbeliség szempontjait igen mellékesen kezelik. Limmer i. m. pl. egyetlen oklevéltani művet sem használ, holott az írásnak az életben játszott szerepéről egyedül azokban található felvilágosítást. Az egyes társadalmi rétegeknek „műveltségideálja”, tisztán a kor irodalmi megnyívánulásam vizsgálva, mégsem érzékelteti velünk a fejlődés reális motívumait és dinamikus szövődését. Még a speciálisan az „elemi” oktatással foglalkozó művek sem adnak megközelítő képet sem a középkor írásbeliségéről, gyakran nem is tudják eldönteni, hogy ez alsó iskolák írás-iskolák voltak-e vagy sem. Egyes igen jó monográfiáknak (pl. Hesselbach, Eva: Die „deutsche” Schule im Mittelalter, Zeitschr. für die Gesch. d. Erziehung u. des Unterrichts. 1920. és Hajdú Helga: Lesen u. Schreiben im Spätmittelalter. 1921.) foglalkozásuk szintén az, hogy az írásnak szerepét a gyakorlati életben nem veszik vizsgálat alá. Az irodalmi fejlődésnek az írásbeliség elemi alapjaival való összefüggését tárgyalja Thienemann Tivadar munkája: Irodalomtörténeti alapfogalmak. 1931.